

ΤΟ ΑΝΩΝΥΜΟ ΕΡΓΟ ΠΕΡΙ ΣΦΥΓΜΟΥ ΣΤΟΝ ΚΩΔΙΚΑ VATICANUS
PALAT. GR. 199 ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ*

Νικολάω Γαλάνη,
ιατρῶ,
τῆς Χειρουργικῆς Καθηγητῆ,
«τὸ ἦθος καλῶ καὶ ἀγαθῶ,
τοιούτω δ' ὄντι πᾶσι καὶ σεμνῶ
καὶ φιλανθρώπῳ καὶ ἐπιεικεῖ».

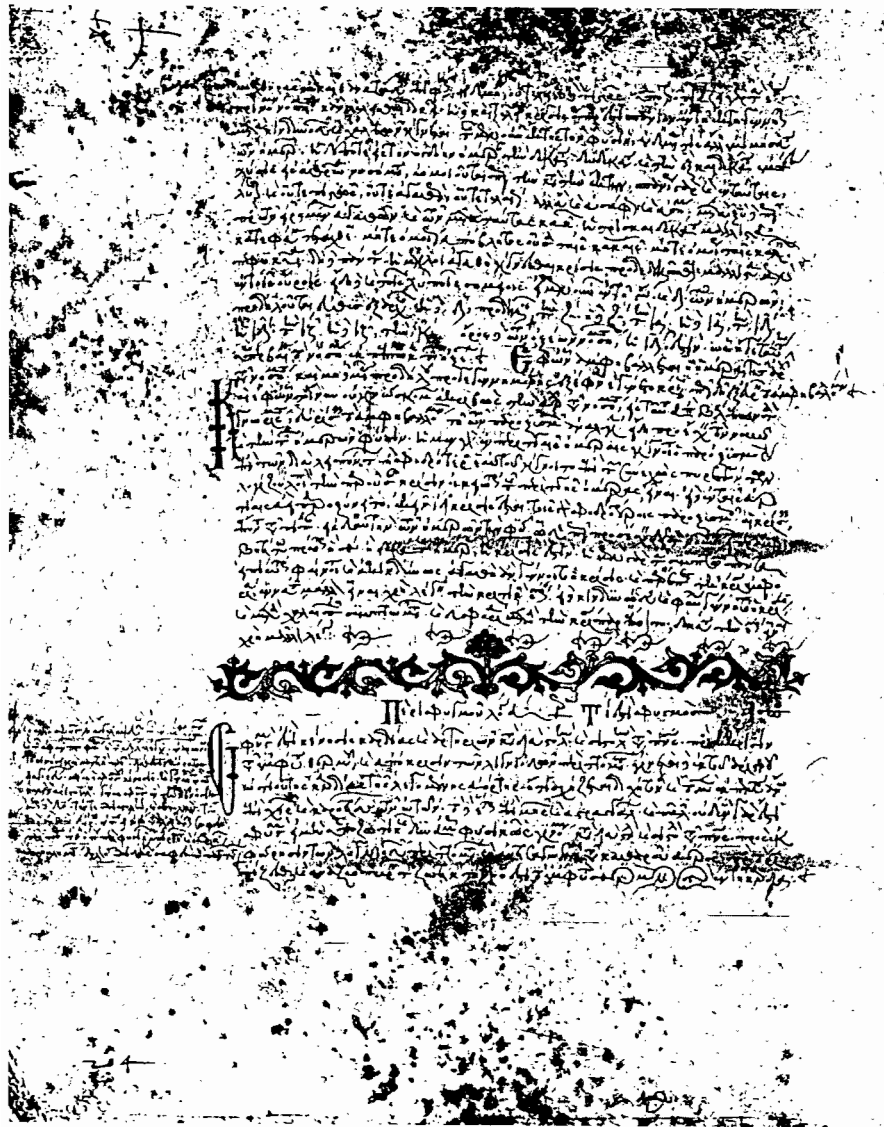
Ο κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199 (P^s)¹, του 13ου αιώνα, παραδίδει, ανάμεσα στα άλλα, και ένα τμήμα από τα *Βιβλία Ιατρικὰ ἑκκαίδεκα* του γιατροῦ Αετίου του Αμιδηνού (6ος αι. μ.Χ.)² και κατά τον Α. Olivieri, τον εκδότη του Αετίου στο *Corpus medicorum Graecorum*, πρέπει να ταξινομηθεί στους «codices optimaе notae, sc. qui archetypum directe vel propius repraesentant»³. Παράλληλα με την θετική κρίση του, ο Olivieri επισημαίνει ότι ο κώδικας σε πολλά σημεία του κειμένου του παρεμβάλλει λέξεις, φράσεις, παραγράφους ή και ολόκληρα κεφάλαια, τα περισσότερα από τα οποία δεν παραδίδονται από τους άλλους

* Ευχαριστώ θερμά τους καθηγητές Δ. Ι. Ιακώβ και Γ. Μ. Παράσογλου, οι οποίοι διάβασαν το χειρόγραφο της εργασίας αυτής και μου έκαναν χρήσιμες παρατηρήσεις και βελτιωτικές υποδείξεις.

1. Για τον κώδικα Vatic. Palat. gr. 199 βλ. H. Stevenson, *Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1885, σ. 99-101. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Α. Olivieri στην έκδοση του Αετίου μνημονεύει τον παραπάνω κώδικα χρησιμοποιώντας το σύμβολο P^s (βλ. *Aetii Amideni Libri medicinales I-IV* [CMG VIII 1], Lipsiae et Berolini 1935, σ. VII, X-XI και XV, και *Aetii Amideni Libri medicinales V-VIII* [CMG VIII 2], Berolini 1950, σ. I, III και IV), ενώ στην έκδοση του *Περὶ σφυγμοῦ* για τον ίδιο κώδικα χρησιμοποιεί το σύμβολο P (βλ. *MAAN* 6, 1942, 93). Στο άρθρο αυτό για τον κώδικα Vatic. Palat. gr. 199 χρησιμοποιείται το σύμβολο P^s για να αποφευχθεί η σύγχυση με το σύμβολο P που χρησιμοποιεί ο Migne για τον κώδικα Paris. gr. 2299 του Μελετίου.

2. Στα φφ. 101^r-471^r του κώδικα P^s παραδίδονται τα έντεκα πρώτα βιβλία του ιατρικού συγγράμματος του Αετίου, με παράλειψη του έβδομου βιβλίου. Για σχετικές πληροφορίες βλ. στις παραπομπές της προηγούμενης υποσημείωσης: βλ. ακόμη, Α. Δ. Μαυρουδή - Α. Σακελλαρίδου-Σωτηρούδη, *Ἑλληνικά* 38 (1987) 318-320, όπου βιβλιογραφία για τον Αέτιο και την παράδοση του έργου του.

3. Βλ. Olivieri, *CMG* VIII 1, σ. X.

Κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199, φ. 198^r: Η αρχή του ανωνύμου *Περὶ σφυγμοῦ*, το οποίο παρεμβάλλεται ανάμεσα στο 26ο και 27ο κεφάλαιο του πέμπτου λόγου του Αετίου.

γνωστούς κώδικες του Αετίου⁴ (αυτό αποτελεί, προφανώς, έναν από τους βασικούς λόγους για τον οποίο δεν γίνονται δεκτά στο κείμενο της έκδοσης, μνημονεύονται όμως στο κριτικό υπόμνημα⁵). Τα παραπάνω εμβόλιμα κείμενα τα εντόπισε ο Olivieri, όταν μελετούσε τον κώδικα P^x κατά την ετοιμασία της έκδοσης των οκτώ πρώτων λόγων του Αετίου· παρά την απορριπτική κρίση του για την θέση τους στο έργο του Αετίου, διεπίστωσε ότι αρκετά από αυτά παρουσιάζουν κάποιο σχετικό ενδιαφέρον, και γι' αυτό εξέδωσε τα σπουδαιότερα, κατά την άποψή του, σε αυτοτελή δημοσιεύματα⁶.

Το εκτενέστερο από τα κείμενα που εκδίδει ο Olivieri είναι αυτό που παρεμβάλλεται ανάμεσα στο 26ο ('Εφ' ὧν ἀμφιβάλλεται ἡ ἡμέρα τῆς ἀρχῆς τοῦ νοσήματος [...] και στο 27ο (*Περὶ τῆς ἐκ τῶν σφυγμῶν σημειώσεως*) κεφάλαιο του πέμπτου λόγου του Αετίου και καταλαμβάνει τα φφ. 198^v-204^r. Πρόκειται για ένα σύντομο έργο που φέρει τον τίτλο *Περὶ σφυγμοῦ*⁷ και που, όπως ήδη παρατήρησε ο εκδότης του, «ταυτίζεται σχεδόν στο σύνολό του με το κεφάλαιο 11: *Περὶ σφυγμῶν* του δεύτερου βιβλίου (τ. I, σσ. 81 κ.ε. Heib.) του συγγραμματος του Παύλου Αιγινήτη»⁸. Ο Olivieri, ωστόσο, δεν αρκέστηκε μόνο στην παραπάνω ταύτιση του κεντρικού πυρήνα του ανώνυμου *Π. σφυγμ.* με το σχετικό κεφάλαιο του γιατροῦ Παύλου Αιγινήτη (7ος αι. μ.Χ.), αλλά προσπάθησε αφ' ενός να εντοπίσει τις απώτερες πηγές του κειμένου αυτού (τις πηγές δηλαδή του Παύλου) και αφ' ετέρου να ταυτίσει και τα υπόλοιπα χωρία, εκτός από το κείμενο του Παύλου, από τα οποία συμπιλήθηκε το *Π. σφυγμ.* Από την έρευνά

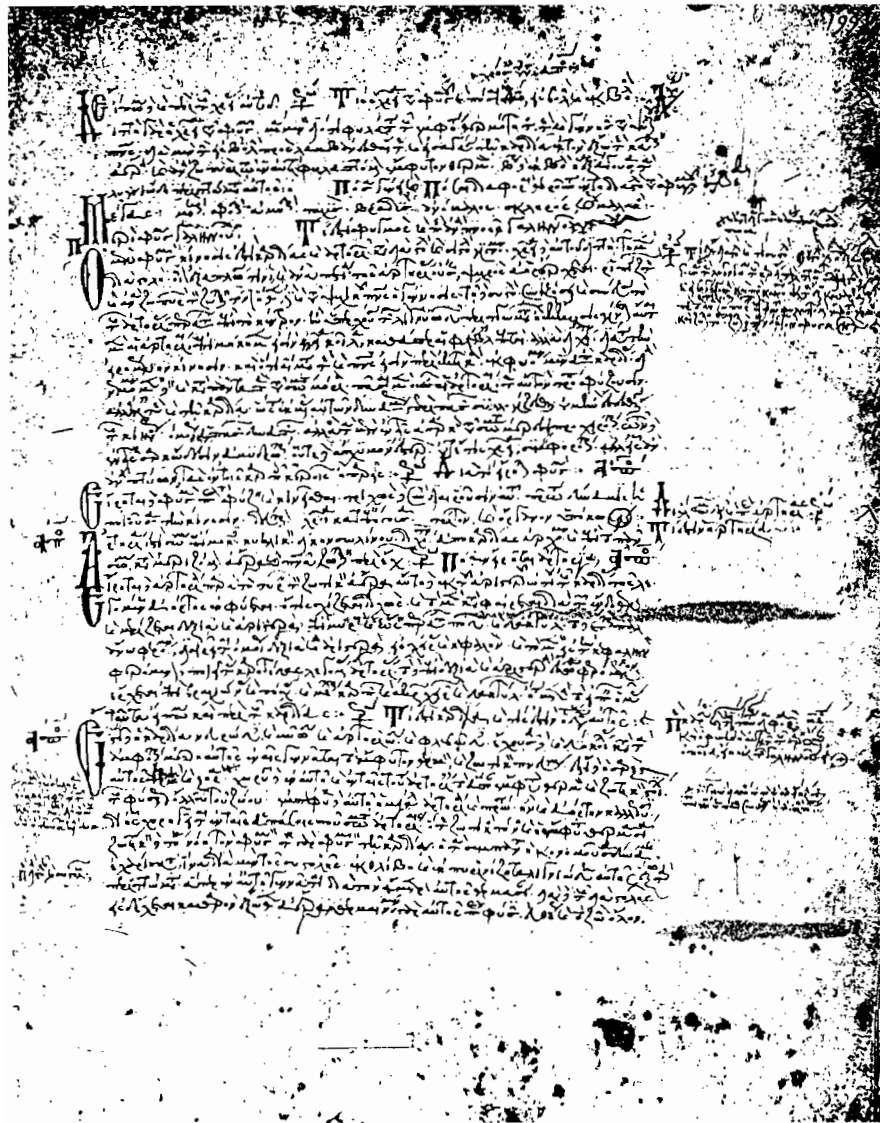
4. Ο κώδικας P^x όσον αφορά αυτά τα εμβόλιμα κείμενα παρουσιάζει μεγαλύτερη συμφωνία με τον κώδικα C [=Paris. gr. 1883, 14ου αι.] του Αετίου, όπως συνάγεται από το κριτικό υπόμνημα των παρακάτω χωρίων· βλ. *CMG VIII 1*, σ. 35, 9-10· σ. 37, 25· σ. 38, 6· σ. 39, 6· σ. 41, 7· σ. 43, 17· σ. 44, 6· σ. 50, 21, κ.ά. Βλ. και Olivieri, *CMG VIII 1*, σ. X: «Archetypus quidem amplius vel minus C (codici P^x additionibus maxime affinis) M^f et O adpropinquans». Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι παρόμοιες προσθήκες χωρίων τα οποία αθετούνται από τον Olivieri στην έκδοσή του επισημαίνονται και σε άλλους κώδικες του Αετίου, π.χ. στους D, P και P^a.

5. Ενδεικτικά βλ. στο κριτικό υπόμνημα των παρακάτω χωρίων· α) προσθήκες λέξεων: *CMG VIII 2*, σ. 32, 14· σ. 122, 38 και 48· σ. 127, 27, κ.ά· β) προσθήκες χωρίων: *CMG VIII 1*, σ. 71, 22· σ. 84, 7· σ. 99, 14· σ. 111, 11· σ. 128, 12, κ.ά· γ) προσθήκες κεφαλαίων: *CMG VIII 1*, σ. 77, 14: *Περὶ θρύμβ<ου>*· σ. 79, 15: *Περὶ ἰχθύων*· σ. 101, 26: *Περὶ κιδωνίων*· σ. 116, 1: *Περὶ δῆσους*· σ. 117, 15: *Περὶ ὀρνίθων*· σ. 129, 12: <*Περὶ*> (addidi) *ροδακίων*, κ.ά. Για ενόητες μεγαλύτερες σε έκταση από την συνήθη των κεφαλαίων του Αετίου βλ. Olivieri, *MAAN 6* (1942) 81 κ.ε.

6. Βλ. A. Olivieri, *Medicinalia magica*, *PhW 22* (28 Mai 1938) 620-623, στον ίδιο, I. Brani greci sul polso arterioso II. Frammenti di Archigene, *MAAN 6* (1942) 81-122 (στην σ. 81 απαρτιθμούνται τα κείμενα που εκδίδονται· άλλα από αυτά παραδίδονται ενσωματωμένα στο κείμενο του κώδικα, ενώ άλλα βρίσκονται στα περιθώρια)· ακόμη, βλ. στον ίδιο, *Frammenti di Eraclide di Tarento*, Napoli 1939 (passim).

7. Βλ. Olivieri, *MAAN 6* (1942) 93-110.

8. Βλ. Olivieri, *MAAN 6* (1942) 81.

Κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199, φ. 199^ρ: Η ἐρώτησις και ένα μέρος της ἀποκρίσεως σχετικά με την καρδιά στο ανώνυμο *Περὶ σφυγμοῦ*.

του προέκυψε η διαπίστωση ότι το έργο αυτό εξαρτάται κατά το μεγαλύτερο μέρος του (άμεσα ή έμμεσα) από σχετικά με τους σφυγμούς έργα του Γαληνού⁹, και ενδεχομένως και από μερικά σχετικά με τους σφυγμούς κεφάλαια του προσγραφόμενου στον Γαληνό έργου *"Οροι Ιατρικοί*.

Το *Π. σφυγμ.* έχει, κατά βάση¹⁰, την μορφή *ερωτήσεων και αποκρίσεων*¹¹. Η έβδομη κατά σειρά¹² ερώτηση αφορά την καρδιά (*Τί έστι καρδιά και τίς έστιν ή δύναμις αυτής;*), όργανο του ανθρώπινου σώματος βασικό για την ύπαρξη της ζωής, αφού σ' αυτήν *γεννάται τὸ ξμφυτον θερμόν και <τὸ> (addidi) ζωτικὸν πνεῦμα*, και ειδικότερα όργανο από το οποίο εκπορεύεται η σφυγμική κίνηση: *τὸν γὰρ σφυγμὸν τῆ καρδιά ή τὰ σύμπαντα οικονομούσα Δύναμις έχαρίσατο*. Η απόκριση που ακολουθεί αναφέρεται στην κατασκευή της καρδιάς, στο σχήμα της, στην λειτουργία της, στο *ξμφυτον θερμόν* και στο *ζωτικὸν πνεῦμα* που γεννώνται και *ένοικοῦσι* σ' αυτήν, στον *ζωτικὸν τόνον* (= *σφυγμὸν*) που από την καρδιά μεταδίδεται σε όλο το σώμα με την *ἀορτήν* και τις λοιπές αρτηρίες: *ἀκόμη, στην απόκριση αυτή γίνεται λόγος για τον θυμόν, τὸ πάθος τῆς ψυχῆς*, που εδρεύει στην καρδιά, για μερικές άλλες λειτουργίες της, και εξετάζεται το πρόβλημα από πού *έτυμολογείται τὸ όνομα τῆς καρδιάς*. Το κείμενο της απόκρισης είναι αρκετά εκτενές (καταλαμβάνει μιáμιση σελίδα της έκδοσης, σ. 95, 16-96, 32), και ο Olivieri αδυνατεί να το ταυτίσει. Εκτός, όμως, από το θέμα της ταύτισης, το κείμενο είναι πλημμελώς εκδεδομένο, με αρκετά σημεία προβληματικά ως προς την κατανόσή τους: η ελλιπής έκδοση οδηγεί τον Olivieri και σε μεταφραστικά ολισθήματα.

9. Πρόκειται για τα εξής έργα: *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, *Περὶ σφυγμῶν τοῖς εἰσαγομένοις*, *Περὶ σφυγμῶν πρὸς Ἀντώνιον*, *Περὶ τῶν ἐν τοῖς σφυγμοῖς αἰτίων*, *Περὶ διαγνώσεως σφυγμῶν*, *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν*, *Σύνοψις περὶ σφυγμῶν ἰδίας πραγματείας*. Ἐνα μεγάλο μέρος των πηγών του Παύλου είχε εντοπιστεί ήδη από τον I. L. Heiberg, όπως εμφανίζεται από το κριτικό υπόμνημα των παράλληλων χωρίων της έκδοσής του (*CMG IX 1*, σ. 81, 16-93, 25). Εξάλλου, ο ίδιος ο Παύλος μας διευκολύνει στην ειδικότερη διερεύνηση των πηγών του προσθέντας στον τίτλο *Περὶ σφυγμῶν* του ενδέκατου κεφαλαίου την παραπεμπτική φράση *ἐκ τῶν Γαληνοῦ*.

10. Σε μερικά σημεία του κειμένου αυτού παρεμβάλλονται παράγραφοι χωρίς να προηγείται σχετική ερώτηση, αλλά και χωρίς οι παράγραφοι αυτοί να μπορούν να θεωρηθούν συνέχεια της απάντησης ύστερα από την οποία ακολουθούν: βλ. Olivieri, *MAAN 6* (1942) 94, 12 κ.ε. και 106, 23 κ.ε. Σημειώνω εδώ ότι αρκετά από τα εμβόλιμα κείμενα που παραδίδει ο κώδικας P^x και που μνημονεύει ο Olivieri στο κριτικό υπόμνημα του Αετίου είναι διατυπωμένα με μορφή ερωτήσεων και αποκρίσεων ενδεικτικά βλ., *CMG VIII 2*, σ. 180, 24: *Ἐρώτησις. Τί δέ έστιν έμπρόσθοτον* [sic; lege: *έμπροσθότονος*]; *Ἐμπρόσθοτον* [lege: *-σθότονος*] *έστι* [...]· σ. 181, 10-11: *Τί έστι σπασμός; Σπασμός έστι* [...]· πρβ. και σ. 176, 12: *Τίς έστιν ἀποπληξία*· *Γαληνοῦ. Ἀποπληξία έστι* [...].

11. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι στον οικείο τόπο άλλοτε προτάσσονται οι λέξεις *ερώτησις* και *ἀπόκρισις* και άλλοτε όχι.

12. Υπολογίζω και την τρίτη κατά σειρά ερώτηση του κειμένου, στην οποία όμως δεν προτάσσεται η λέξη *ερώτησις*: το ίδιο ισχύει και για την απάντηση που ακολουθεί.

Η πηγή της εξεταζόμενης έβδομης απόκρισης του *Π. σφυγμ.*, όπως θα δείξει η παρακάτω παράλληλη έκδοση των κειμένων, εντοπίζεται σε τμήμα του 17ου κεφαλαίου (*Περὶ τοῦ πνεύμονος καὶ τῆς καρδίας*) του έργου του μοναχού και γιατρού Μελετίου (8ος/9ος αι.) *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*¹³.

Στο σημείο αυτό, όμως, πρέπει να τονιστεί ότι στον κώδικα P^s, στο παραπλεύρωσ της ερώτησης *Τί ἐστὶ καρδία* [...] δεξιό περιθώριο, υπάρχει σημείωμα στο οποίο, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται ότι εντοπίζεται η πηγή του κειμένου της απόκρισης (φ. 199^r, marg.): *Περὶ καρδίας καὶ τῆς ταύτης διαφορᾶς* [sic] *καὶ ἡ φυσικὴ αὐτῆς τῆς σαρκὸς δύναμις ὁποῖα* [sic] *εἶη ἐκ τῶν Γαληνοῦ*. Αυτό, ωστόσο, δεν αποδεικνύεται από την έρευνα των γαληνικών κειμένων. Θα πρέπει, επομένως, να θεωρηθεί σχεδόν βέβαιο ότι το παραπλανητικό περιεχόμενο του σημειώματος αυτού οφείλεται στο ότι η αρχή της απόκρισης είναι παράθεμα από το προσγραφόμενο στον Γαληνό έργο *Ὅροι Ιατρικῶν*¹⁴, ενώ στην συνέχεια στο κείμενο της απόκρισης είναι ενσωματωμένα αποσπάσματα από έργα μεταγενέστερα του Γαληνού, όπως για παράδειγμα από το *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* του Νεμεσίου επισκόπου Εμέσης (4ος αι.), ο οποίος αποτελεί άμεση πηγή του Μελετίου¹⁵. Η σκέψη ότι το σημείωμα γράφτηκε εξ αρχής αποκλειστικά και μόνο σε σχέση με το παραπλεύρωσ χωρίο δεν ευσταθεί, επειδή το περιεχόμενο του σημειώματος αναφέρεται στο σύνολο της έβδομης απόκρισης.

Όσον αφορά τον συντάκτη του έργου αυτού δεν είναι γνωστή καμία πληροφορία. Πρέπει πάντως να ήταν γιατρός που γνώριζε καλά την σχετική με την επιστήμη του βιβλιογραφία, σίγουρα τα έργα του Γαληνού, του Παύλου του Αιγινήτη¹⁶ και, όπως αποδεικνύεται τώρα, και του Μελετίου.

Σχετικά με τον χρόνο συγγραφής του *Π. σφυγμ.* επίσης δεν υπάρχει καμία σαφής ένδειξη. Βέβαιο είναι ότι ο *terminus post quem* που θεωρούνταν ο 7ος αιώνας μ.Χ. —όσο διάστημα πιστευόταν ότι η νεότερη πηγή του ήταν ο Παύλος Αιγινήτης— πρέπει τώρα να μετακινηθεί στον 9ο αι. κατά τον οποίον έζησε ο Μελέτιος. Ως *terminus ante quem* παραμένει ο 13ος αι. (η χρονολογία αντιγραφής του κώδικα), επειδή δεν μπορεί να διατυπωθεί κάποια πειστική υπόθεση σχετικά με την δυνατότητα πρωιμότερης τοποθέτησης του *Π. σφυγμ.*¹⁷.

13. Το κείμενο αυτό του Μελετίου είναι εκδεδωμένο από τον J. A. Cramer, *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium*, τ. III, Oxonii 1836 (ανατύπ.: Amsterdam 1963), σ. 1-157, με βάση τρία χφφ. Το 1862 το έργο επανεκδόθηκε από τον J.-P. Migne (*PG* 64, 1862, 1075-1326) με την βοήθεια ενός ακόμη χφ. Για όλα τα χφφ. αυτά βλ. παρακάτω, στην αρχή του κριτικού υπομνήματος.

14. Βλ. παρακάτω, το σχόλιο στους στίχους 3-8.

15. Βλ. ενδεικτικά τα παράλληλα χωρία που συγκρίνει ο M. Morani με τα ακόλουθα χωρία του Νεμεσίου, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 1 [σ. 1, 15-19 Mor., similia ad l.: σ. 2, 1-9 και 13-23 M., sim. ad l.: σ. 8, 2-11 και 17-σ. 9, 4 M., sim. ad l.] 2 [σ. 21, 5-11 και 20-22· σ. 21, 24-22, 3 M., sim. ad l.], κ.ά.

16. Βλ. Heiberg, *Paulus Aegineta* [*CMG* IX 1], Lipsiae et Berolini 1921, σ. 81, 16-93, 25 στο υπόμνημα των παράλληλων χωρίων, και Olivieri, *MAAN* 6 (1942) 93-110 στο υπόμνημα των παράλληλων χωρίων.

17. Προς την κατεύθυνση αυτή θα παρείχε, ίσως, κάποιες ενδείξεις η διαπίστωση αν το κείμενο του *Π. σφυγμ.* και της παρασελίδιας σημείωσης έχουν γραφτεί από τον ίδιο ή από

Ο εντοπισμός της πηγής αυτού του τμήματος (δηλαδή της έβδομης απόκρισης) του ανώνυμου *Π. σφυγμ.* και η αντιβολή του και μόνο με το *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* θα ήταν αρκετά για την βελτίωση του κειμένου του σφυγμολογικού έργου σε έναν όχι ευκαταφρόνητο αριθμό χωρίων. Περισσότερα χωρία, όμως, και με μεγαλύτερη βεβαιότητα βελτιώνονται (ή και αίρονται τα προβλήματα που παρουσιάζουν) ύστερα από την αντιβολή του κειμένου του *Π. σφυγμ.*, κατά την έκδοση του Olivieri, με το κείμενο του κώδικα P^x. Κατά την αντιβολή αυτήν επισημάνθηκαν παραναγνώσεις του πρώτου εκδότη, παραλείψεις γραφών (που παραδίδονται χωρίς κανένα πρόβλημα από τον κώδικα) και εσφαλμένες αναπτύξεις συντομογραφιών. Για τους λόγους αυτούς το απόσπασμα του *Π. σφυγμ.* που παραθέτω στην συνέχεια δεν ακολουθεί την έκδοση του Olivieri, αλλά εκδίδεται εξ αρχής με βάση τον κώδικα P^x (codex unicus): το αντίστοιχο κείμενο του Μελετίου λαμβάνεται υπ' όψη μόνον επικουρικά.

Πριν από την έκδοση του κειμένου της έβδομης απόκρισης του *Π. σφυγμ.* πρέπει να γίνει σαφές ότι το *Π. σφυγμ.* στο σύνολό του το αντιμετωπίζουμε ως αυτοτελή δημιουργία, αν και συγκροτείται από επιμέρους περικοπές οι οποίες προέρχονται από συγγραφείς που ταυτίστηκαν ήδη από την έρευνα. Κατά συνέπεια, και όσον αφορά το εξεταζόμενο εδώ κείμενο της έβδομης απόκρισης δεν κρίθηκε σκόπιμη η πλήρης εξομοίωσή του με το αντίστοιχο χωρίο του *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* Έτσι, σε αρκετά σημεία διατηρείται κάποια διαφορετική γραφή του P^x, εφ' όσον αυτή δίνει ικανοποιητικό νόημα. Κριτικές επεμβάσεις (διορθώσεις, προσθήκες ή οβελισμοί) γίνονται μόνον σε περιπτώσεις κατά τις οποίες κρίνονται απόλυτα αναγκαίες.

Επειδή, όμως, με την ευκαιρία αυτήν μπορούν να γίνουν και μερικές βελτιωτικές προτάσεις όσον αφορά το κείμενο του Μελετίου, παραθέτω τα δύο σχολιαζόμενα κείμενα σε παράλληλες στήλες, σημειώνοντας με διαφορετικά στοιχεία τα χωρία στα οποία παρουσιάζουν διαφορετικές γραφές ή που η ομοιότητά τους οφείλεται σε κριτική επέμβαση (προσθήκη, διόρθωση ή, προκειμένου για τον Μελέτιο, επιλογή παραδεδομένης γραφής διαφορετικής από αυτήν της έκδοσης του Cramer). Ακόμη, εξετάζονται όσα χωρία έχουν ανάγκη αναλυτικότερου σχολιασμού, κριτικού ή ερμηνευτικού, και επισημαίνονται πηγές του Μελετίου, οι οποίες, κατ' επέκταση, είναι και έμμεσες πηγές του *Π. σφυγμ.*

Όσον αφορά το κριτικό υπόμνημα του ανώνυμου κειμένου πρέπει να

διαφορετικούς γραφείς. Η ταύτιση ή η διάκριση των γραφών των κειμένων αυτών θα έδινε την δυνατότητα για μερικούς συλλογισμούς σχετικά με τον *terminus ante quem* της συμπλήρωσης του *Π. σφυγμ.* Δυστυχώς, όμως, συστηματική μελέτη για τον κώδικα αυτόν δεν υπάρχει. Από το microfilm που χρησιμοποιήθηκε είναι πολύ επισφαλής η εξαγωγή παρόμοιων συμπερασμάτων. Επίσης, αναπόδεικτες είναι και οι διάφορες υποθέσεις για την παράδοση του έργου αυτού, όπως για παράδειγμα αν κυκλοφόρησε κατ' αρχήν αυτοτελώς και ενσωματώθηκε αργότερα στο κείμενο του Αετίου, αν ευθύς εξ αρχής υπήρξε ενσωματωμένο στο παραπάνω κείμενο κτλ.

σημειωθεί ότι περιλαμβάνει μόνον όσες γραφές του κώδικα P^s κρίνεται ότι έχουν κάποια σημασία (παραλείπονται τα ορθογραφικά λάθη, δηλαδή εσφαλμένοι τόνοι, πνεύματα, γράμματα στην θέση άλλων ομοήχων κτλ., καθώς και άλλα λάθη που δεν επηρεάζουν το νόημα του κειμένου): περιλαμβάνει, ακόμη, τα αναγνωστικά και εκδοτικά ολισθήματα του πρώτου εκδότη και, φυσικά, τις νέες προτεινόμενες επεμβάσεις (η πρώτη έκδοση δεν έχει καθόλου κριτικό υπόμνημα στο εδώ εξεταζόμενο κείμενο, εκτός από δύο περιπτώσεις: την μία φορά σημειώνεται ο οβελισμός της αντωνυμίας *τούτου*, στίχ. 16, και την δεύτερη η προσθήκη του συνδέσμου *δὲ*, στίχ. 147, η οποία όμως στην παρούσα έκδοση απορρίπτεται: βλ. κριτ. υπόμν. στον στίχο). Επίσης, η στίξη του κειμένου διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία, και μάλιστα ύστερα από νέες αναγνώσεις. Για το κείμενο του Μελετίου παρατίθεται το κριτικό υπόμνημα του J. A. Cramer, όπως αυτό επαυξήθηκε από τον J.-P. Migne με τις γραφές του κώδικα P: επιπλέον, ενσωματώνονται και οι προτεινόμενες νέες βελτιωτικές επεμβάσεις στο κείμενο αυτό. Όσον αφορά την στίξη του, αυτή διορθώνεται σιωπηρά.

Ανώνυμος, *Περὶ σφυγμοῦ*¹⁸:

Ἐρώ(τησις)· Τί ἐστι καρδία
καὶ τίς ἐστὶν ἡ δύναμις αὐτῆς;
Ἀπό(κρισις)· Ἔστι δὲ ἡ καρδία
νευρώδης καὶ μυώδης
καὶ ἀρτηρώδης
καὶ φλεβώδης
ἔχουσα
[δὲ] καὶ δύο κοιλίας

Μελέτιος, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.*
17 [Cramer, *An. Gr. Ox.*, III 96, 11-98,
21 = PG 64 (1862) 1213-1217 Migne]:

Ἔστι δὲ ἡ καρδία
νευρώδης καὶ μυώδης
5 καὶ φλεβώδης
ἔχουσα
καὶ ἀρτηρίας
καὶ δύο κοιλίας

Sigla

P^s = cod. Vatican. Palat. gr. 199,
s. XIII

ed. pr. = editor princeps (A. Olivieri)

1 Ἐρώ(τησις) scripsi: ἐρώ P^s: Ἐρώ<τη-
σις> ed. pr. 3 Ἀπό(κρισις) scripsi: ἀπό P^s:
Ἀπό<κρισις> ed. pr. | ἡ non legit ed.
pr. 9 δὲ delevi

Sigla

A = cod. Bodl. Baroc. 131, s. XIV
B = cod. Bodl. Roe 14, s. XV
C = cod. Bodl. Roe 15, s. XV
P = Cod. Paris. gr. 2299, s. XV
Cr. = J. A. Cramer
Mi. = J.-P. Migne

18. Για την έκδοση του κειμένου αυτού από τον Olivieri βλ. *MAAN* 6 (1942) 95, 16-96, 32.

<p>κατὰ [τὰ] ἀμφοτέρα μέρη αὐτῆς, ἐν αἷς γεννᾶται τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ <τὸ> ζωτικὸν πνεῦμα. Ἔστι δὲ ἡ σὰρξ αὐτῆς θερμὴ καὶ ξηρά. Χορηγεῖται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐν ταῖς [τούτου] ἀρτηρίαις τὸ ἅπαν ἔμφυτον θερμὸν καὶ ζωτικὸν στοιχείον τῆς φύσεως, ἀλλ' οὐ τοῦ ζώου. Ἐμπέφυκε δὲ αὐτῇ ἡ μεγάλη ἀρτηρία καὶ πρώτη, ἣν καὶ δορτὴν καλέουσι. δι' ἧς χορηγεῖται ἐν ταῖς ἀπάσαις τοῦ σώματος ἀρτηρίας ὅ τε ζωτικὸς τόνος καὶ ἡ ἔμφυτος θερμασία. ζωτικὸν δὲ τόνον νόει τὸν σφυγμὸν. Τὸν γὰρ σφυγμὸν τῇ καρδίᾳ ἢ τὰ σύμπαντα οἰκονομοῦσα Δύναμις ἐχαρίσατο, ἵνα διὰ μὲν τῆς συστολῆς ἐκθλίβῃ καὶ ἐκπυρνήσῃ τὰ λγνυώδη αὐτῆς [ἔξω] [τὰ] περιττώματα, ἅπερ ἐν αὐτῇ γεννᾶται διὰ τὴν ἄμετρον αὐτῆς θερμασίαν, διὰ δὲ τῆς διαστολῆς εἰσδέχεται καθαρὸν ἔξωθεν ἀέρα· θερμανομένης γὰρ αὐτῆς παρὰ φύσιν εὐθέρως καὶ τὸ ζῶον ὄλον παρὰ φύσιν θερμαίνεται, καὶ ψυχομένης ψύχεται. Τέτακται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἡ τοῦ</p>	<p>10 15 20 25 30 35 40</p>	<p>κατ' ἀμφοτέρα μέρη αὐτῆς, ἐν αἷς γεννᾶται τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ τὸ ζωτικὸν πνεῦμα. Ἐμπέφυκε δὲ αὐτῇ ἡ μεγάλη ἀρτηρία καὶ πρώτη, ἣν <καὶ> δορτὴν καλέουσι, δι' ἧς χορηγεῖται ταῖς ἀπάσαις τοῦ σώματος ἀρτηρίας ὅ τε ζωτικὸς τόνος καὶ ἡ ἔμφυτος θερμασία. ζωτικὸν δὲ τόνον τὸν σφυγμὸν λέγομεν. Τὸν γὰρ σφυγμὸν τῇ καρδίᾳ ἢ τὰ σύμπαντα οἰκονομοῦσα ἐχαρίσατο Δύναμις, ἵνα διὰ μὲν <τῆς> συστολῆς ἐκθλίβῃ καὶ ἐκπυρνήσῃ τὰ λγνυώδη αὐτῆς περιττώματα, ἅπερ ἐν αὐτῇ γεννᾶται διὰ τὴν ἄμετρον αὐτῆς θερμασίαν, διὰ δὲ τῆς διαστολῆς εἰσδέχεται καθαρὸν ἔξωθεν ἀέρα· θερμανομένης γὰρ αὐτῆς παρὰ φύσιν εὐθέρως καὶ τὸ ζῶον ὄλον παρὰ φύσιν θερμαίνεται, καὶ ψυχομένης ψύχεται. Τέτακται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἡ τοῦ</p>
--	---	--

10 τὰ deleui (dittoгр.?).; an post ἀμφοτέρα transportandum? 15 χορηγεῖται ed. pr.: χωρῆσι P^x 16 τούτου seclisit ed. pr. 22 ἀορτὴν scripsi: ἀόρτην P^x et ed. pr. | καλέουσι scripsi: καλλέουσι P^x: καλοῦσι legit ed. pr. 23 ἐν an delendum? 27 τόνον P^x: τονοῖ legit ed. pr. | νόει scripsi: νόη P^x: verbum non legit ed. pr. 31 Δύναμις scripsi: δύν- P^x et ed. pr. 34 ἔξω deleui 35 τὰ deleui 38 εἰσδέχεται ed. pr.: εἰσδέχε- P^x

10 κατ' ἀμφοτέρα μέρη ABC: ἐκατέρωθεν P; an τὰ post ἀμφοτέρα addendum? (v. Anonymum, ad l.) 13-19 v. Anonymum, ad l. 22 καὶ addidi ex Anonymo | καλέουσι AP: καλοῦσι BC 23 ταῖς ἀπάσαις ACP: ἐν ταῖς ἀπ. B 24 τοῦ σώματος ACP: τῷ σώματι B 30 σύμπαντα οἰκονομοῦσα ABC: πάντα ἐνεργοῦσα P 31 ἐχαρίσατο δύναμις ACP: δύν. ἐχαρ. B | δύναμις Cr.: Δύν- Mi. 32 τῆς addidi 33 ἐκπυρνήσει ACP: πυρνήσει B

<p>θυμοῦ δύναμις, τὸ πάθος τῆς ψυχῆς. Πάθη δὲ τῆς ψυχῆς λέγομεν, ἐν οἷς αὐτῆς μὲν ἐστὶ πρῶτον ἢ κίνησις, συμπάσχει δὲ αὐτῇ ἢ καρδία ὡς ὄργανον αὐτῆς. Ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ ἀθάνατος οὖσα, δῆλον ὅτι καὶ ἀπαθὴς ἐστὶ πάθους σωματικοῦ· τὸ δὲ συμπάσχον κινεῖται, καὶ ἢ ἔνδον φέρεται ἢ ἐκτὸς τὸ ἐνοικοῦν τῇ καρδίᾳ πνεῦμα ζωτικόν· καὶ ἐκτὸς μὲν μετὰ συντονίας, ὡς ἐπὶ τῶν <θυμουμέ- νων, ἢ μετὰ χανόντητος, ὡς ἐπὶ τῶν> ἠδομένων· ἐντὸς δὲ ἢ ἀθρόως, ὡς ἐπὶ τῶν φοβουμένων, ἢ κατὰ βραχύ, ὡς ἐπὶ τῶν λυπουμένων. Οὐκοῦν τῆς καρδίας καὶ ταῦτα καὶ τὸ θερμαίνειν ἅπαν τὸ σῶμα. Ἔστι δὲ τὸ σχῆμα αὐτῆς κωνοειδές· πυροδεστέρα γὰρ οὖσα πάντων τῶν ἐν τῷ σώματι μορίων καὶ τοῦ πυρὸς ἔλαχεν ἔχειν τὸ σχῆμα· ὡσπερ γὰρ ἐκεῖ- νο ἀπὸ πλατυτέρας βάσεως ἀρχόμενον τὴν ἄνω χώραν διώκει, στενούμενόν τε καὶ εἰς δξὺ ἀποκορυφούμενον, οὕτω καὶ ἡ καρδία κωνοειδής ἐστὶ. Κῶνος δὲ ἐστὶ σχῆμα περιαιγὲς εἰς δξὺ λῆγον· δύναται δὲ τὸ σχῆμα τοῦτο νοεῖσθαι οὕτως· εἴ τις λάβοι κατ' ἐπίνοιαν πλείονας κύκλους ἐπ' ἀλλήλοις κειμένους, ὧν ὁ μὲν ὑποκάτω μείζων πάντων ἐστίν, ὁ δὲ ἐπ' ἐκείνω] σμικρό-</p>	<p>45</p> <p>50</p> <p>55</p> <p>60</p> <p>65</p> <p>70</p> <p>75</p> <p>80</p>	<p>θυμοῦ δύναμις, τὸ πάθος τῆς ψυχῆς. Πάθη δὲ τῆς ψυχῆς λέγομεν, ἐν οἷς αὐτῆς μὲν ἐστὶ πρῶτον ἢ κίνησις, συμπάσχει δὲ αὐτῇ ἢ καρδία ὡς ὄργανον αὐτῆς. Ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ ἀθάνατος οὖσα, δῆλον ὅτι καὶ ἀπαθὴς ἐστὶ πάθους σωματικοῦ· τὸ δὲ συμπάσχον κινεῖται, καὶ ἢ ἔνδον φέρεται ἢ ἐκτὸς τὸ ἐνοικοῦν τῇ καρδίᾳ πνεῦμα ζωτικόν· καὶ ἐκτὸς μὲν μετὰ συντονίας, ὡς ἐπὶ τῶν θυμουμέ- νων, ἢ μετὰ χανόντητος, ὡς ἐπὶ τῶν ἠδομένων· ἐντὸς δὲ ἢ ἀθρόως, ὡς ἐπὶ τῶν φοβουμένων, ἢ κατὰ βραχύ, ὡς ἐπὶ τῶν λυπουμένων. Οὐκοῦν τῆς καρδίας καὶ ταῦτα καὶ τὸ θερμαίνειν ἅπαν τὸ σῶμα. Ἔστι δὲ τὸ σχῆμα αὐτῆς κωνοειδές· πυροδεστέρα δὲ οὖσα πάντων τῶν ἐν τῷ σώματι μορίων καὶ τοῦ πυρὸς ἔλαχεν ἔχειν τὸ σχῆμα· ὡσπερ γὰρ ἐκεῖ- νο ἀπὸ πλατυτέρας βάσεως ἀρχόμενον τὴν ἄνω χώραν διώκει, ἀεὶ στενούμενόν τε καὶ εἰς δξὺ ἀποκορυφούμενον, οὕτω καὶ ἡ καρδία κωνοειδής ἐστὶ. Κῶνος δὲ ἐστὶ σχῆμα περιαιγὲς εἰς δξὺ λῆγον· δύναται δὲ τὸ σχῆμα τοῦτο νοεῖσθαι οὕτως· εἴ τις λάβοι κατ' ἐπίνοιαν πλείονας κύκλους ἐπ' ἀλλήλοις κειμένους, ὧν ὁ μὲν ὑποκάτω μείζων <πάντων> ἐστίν, ὁ δὲ ἐπ' ἐκείνω σμικρό-</p>
---	---	---

48 αὐτῆς scripsi: αὐτοῖς P^s et ed. pr. | πρῶ-
 τον] -τος P^s 52 δῆλον ὅτι scripsi: δηλονότι
 P^s et ed. pr. 58-60 lacunam indicavi et
 supplevi e Meletio 71-72 ἐκεῖνο] ἐκείνω P^s
 77 σχῆμα non legit ed. pr. 81 πλείονας P^s:
 πλείους legit ed. pr. 82 ἐπ' ἀλλήλοις ed. pr.:
 ἐπαλλήλοις P^s 84 ἐπ' ἐκείνω] v] scripsi (vel
 ἐπ' ἐκείνον): ἐπ' ἐκείνων P^s: ἐπ' ἐκείνω
 legit ed. pr.

45 θυμοῦ Mi.: θύμου Cr. 45-46 τὸ πάθος
 τῆς ψυχῆς ACP: τὸ τῆς ψυχ. πάθ. B 48
 πρῶτον AP: πρῶτως BC 53 πάθους σωμα-
 τικοῦ BC (v. etiam Anonymum, ad l.): omit-
 tunt AP et edd. 55 ἢ ἔνδον C (v. etiam
 Anonymum, ad l.): ἢ ἐξ ἔνδοθεν AP et edd.: ἢ
 ἐνδοθεν B 62 καταβραχύ C 73-74 χώραν
 διώκει ἀεὶ στενούμενον BCP: χ. ἀεὶ δ. ἀεὶ
 στεν. A 82 ἐπ' ἀλλήλοις scripsi: ἐπαλλή-
 λους edd.

85 τερως, εἶτα ὁ τρίτος καὶ ὁ τέ-
 90 τάρτος, καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἡ μεί-
 95 ωσις γίνεται, ἀχρις ἂν εἰς κύ-
 κλον σμικρότατον καταστήσῃ·
 οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κώνου. Λέγεται
 οὖν τοῦ τοιοῦτου σχήματος τὸ
 μὲν εὐρὺ βάσις, τὸ δὲ στενὸν
 κορυφή. Ἡ τοίνυν καρδία τὸ
 κωνοειδὲς ἔχουσα
 σχῆμα, τὴν
 100 βάσιν οὐκ ἔχει κάτω· ἤμελλε
 γὰρ ἡ κορυφή ἄνω βλέπουσα
 πολλοὺς ἀτμοὺς θερμότερους
 ἄνω πρὸς τὸν ἐγκέφαλον πέμπει
 καὶ ἀμείβειν τὴν φυσικὴν κρᾶσιν
 αὐτοῦ ψυχροτέραν ἐξ ἀρχῆς γε-
 105 γονοῦσαν. Νῦν δὲ κεῖται ἡ μὲν βά-
 σις αὐτῆς ὀπίσω καὶ ἄνω, ἡ δὲ
 κορυφή πρόσω καὶ κάτω. Διὰ οὖν
 ταύτην τὴν αἰτίαν θερμαίνουσα
 τὰ περὶ τὸ στέρνον λάσιον αὐτὸ
 ἀπεργάζεται ταῖς θριξί. Διαφέρει
 δὲ τὸ λάσιον τοῦ δασέος, ὅτι τὸ
 μὲν δασὺ θεωρεῖται πλήθει καὶ
 πυκνότητι τριχῶν, τὸ δὲ λάσιον
 110 οὐ μόνον τούτοις, ἀλλὰ καὶ με-
 γέθει· ὥστε, εἴ τι μὲν λάσιον,
 πάντως καὶ δασύ, εἴ τι δὲ δασύ,
 οὐ πάντως καὶ λάσιον.
 Ἐτυμολογεῖται δὲ
 115 τὸ ὄνομα τῆς καρδίας παρὰ τὸ
 κραδαίνω, τὸ σείω· ἀεικίνητος
 γὰρ ἔστιν ἡ καρδία· ὄθεν καὶ μέλ-

85 τερως, εἶτα ὁ τρίτος καὶ ὁ τέ-
 90 τάρτος, καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἡ μεί-
 95 ωσις γίνεται, ἀχρις ἂν εἰς κύ-
 κλον σμικρότατον τελευτήσῃ·
 οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κώνου. Λέγεται
 οὖν τοῦ τοιοῦτου σχήματος τὸ
 μὲν εὐρὺ βάσις, τὸ δὲ στενὸν
 κορυφή. Ἡ τοίνυν καρδία τὸ
 κωνοειδὲς ἔστιν ἔχουσα
 σχῆμα, τὴν δὲ
 100 βάσιν οὐκ ἔχει κάτω· ἔμελλε
 γὰρ ἡ κορυφή ἄνω βλέπουσα
 πολλοὺς ἀτμοὺς θερμότερους
 ἄνω πρὸς τὸν ἐγκέφαλον πέμπει
 καὶ ἀμείβειν τὴν φυσικὴν κρᾶσιν
 αὐτοῦ ψυχροτέραν ἐξ ἀρχῆς γε-
 105 γονοῦσαν. Νῦν δὲ κεῖται ἡ μὲν βά-
 σις αὐτῆς ὀπίσω καὶ ἄνω, ἡ δὲ
 κορυφή πρόσω καὶ κάτω. Διὰ οὖν
 ταύτην τὴν αἰτίαν θερμαίνουσα
 τὸ περιστέρνιον λάσιον αὐτὸ
 ἀπεργάζεται ταῖς θριξί. Διαφέρει
 δὲ τὸ λάσιον τοῦ δασέος, ὅτι τὸ
 μὲν δασὺ θεωρεῖται πλήθει καὶ
 πυκνότητι τριχῶν, τὸ δὲ λάσιον
 110 οὐ μόνον τούτοις, ἀλλὰ καὶ με-
 γέθει· ὥστε, εἴ τι μὲν λάσιον,
 τοῦτο καὶ δασύ, εἴ τι δὲ δασύ,
 οὐ πάντως καὶ λάσιον.
 Τὸ δὲ ὄνομα <τῆς καρδίας>
 115 ἔτυμολογεῖται παρὰ τὸ
 κραδαίνω, τὸ σείω· ἀεικίνητος
 γὰρ ἡ καρδία· ὄθεν καὶ μέλ-

86 οὕτως scripsi: οὕτως P^a: οὕτω legit ed.
 pr. 88 καταστήσῃ legit ed. pr.: κατὰ τήσῃ
 sic P^a 89 ἐπὶ non legit ed. pr. 98 πρὸς
 correxi: παρὰ P^a et ed. pr. 112 δὲ non legit
 ed. pr.

88 σμικρότατον P (v. etiam Anonymum, ad
 l.): σμικρότερον ABC et edd. 91-95 εὐρὺ
 βάσις usque ad βάσιν οὐκ sic ABC: εὐρὺ καὶ
 κυκλωτερές βάσις· τὸ δὲ στενὸν κυκλωτερώς
 καὶ αὐτὸ ἀνὶόν κορυφή· πλὴν ἡ καρδία κᾶν τὸ
 κωνοειδὲς ἔχη, ἀλλὰ τὴν βάσιν οὐκ P 93
 ἔστιν fort. delendum 94 δὲ fort. delendum
 98 πρὸς AC et edd.: παρὰ B: περὶ P 99 φυ-
 σικὴν BC (v. etiam Anonymum, ad l.): φυσι-
 κὴν AP et edd. 101-102 ἡ μὲν βάσις B (v.
 etiam Anonymum, ad l.): μὲν ἢ β. ACP 114-
 115 τῆς καρδίας addidi: τὸ δὲ ὄνομα ἔτυμο-
 λογεῖται ABC: καλεῖται δὲ καρδία P 117 γὰρ
 ἡ καρδία AC et edd.: γ. ἔστιν ἢ κ. BP (v.
 etiam Leon. medicum et Anonymum, ad l.)

<p>λοντος φόβου καὶ ἀγωνίας ση- μαντική ἐστὶν πηδῶσα, ὡς καὶ 'Οδυσσεύς [ε 389]: «πολλὰ δὲ οἱ κραδίη προτιόσσειτ' ὀλεθρον» καὶ πάλιν [ε 190-191]: «καὶ γὰρ ἐμοὶ νόος ἐστὶν ἐναΐσιμος, οὐ δὲ μοι αὐτῆ/θυμὸς ἐνὶ στήθεσ- σι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων» ἀλλὰ καὶ ἐνεστῶσαν ἀγωνίαν πέθει τοῦ φέρειν, ὡς τὸ [υ 18]: «τέτλαθι <δῆ>, κραδίη· καὶ κύν- τερον ἄλλο ποτ' ἔτλης», καὶ πάλ- ιν [υ 23]: «τῶ δὲ μᾶλ' ἐν πείσῃ κραδίη μένε τετληῦϊα», ἀντὶ τοῦ ἐπέισθη ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὑπομονῇ εἶναι. 'Εξ αὐτῆς οὖν, ὡς εἴρηται, τὸ ζωτικὸν πνεῦμα καὶ τὸ καθαρώ- τερον καὶ εὐκρινὲς αἷμα καὶ ἡ θερμότης ἐπὶ τὸ πᾶν σῶμα διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐγκατασπεί- ρεται· ἡ γὰρ δημιουργὸς φύσις πολλὴν τοῦ ἐν ἡμῖν θερμοῦ ποι- ησαμένη πρόνοιαν δυοῖ μορίοις αὐτὸ ἐχαρίσατο κατ' ἐξαίρετον, καρδίᾳ καὶ ἥπατι, καὶ μάλιστα καρδίᾳ. Ἐκ τούτων οὖν καὶ τὰ λοιπὰ μόρια μεταλαμβάνει καὶ</p>	<p>120</p> <p>125</p> <p>130</p> <p>135</p> <p>140</p> <p>145</p>	<p>λοντος φόβου καὶ ἀγωνίας ση- μαντική ἐστὶ πηδῶσα, ὡς καὶ 'Οδυσσεύς [ε 389]: «πολλὰ δὲ οἱ κραδίη προτιόσσειτ' ὀλεθρον» καὶ πάλιν [ε 190-191]: «καὶ γὰρ ἐμοὶ νόος ἐστὶν ἐναΐσιμος, οὐ δὲ μοι αὐτῆ/θυμὸς ἐνὶ στήθεσ- σι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων» ἀλλὰ καὶ ἐνεστῶσαν ἀγωνίαν πέθει φέρειν, ὡς τὸ [υ 18]: «τέτλαθι <δῆ>, κραδίη· καὶ κύν- τερον ἄλλο ποτ' ἔτλης», καὶ πάλ- ιν [υ 23]: «τῶ δὲ μᾶλ' ἐν πείσῃ κραδίη μένε τετληῦϊα», ἀντὶ τοῦ ἐπέισθη ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὑπομονῇ εἶναι. 'Εξ αὐτῆς οὖν, ὡς εἴρηται, τὸ ζωτικὸν πνεῦμα καὶ τὸ καθαρώ- τερον καὶ εὐκρινὲς αἷμα καὶ ἡ θερμότης ἐπὶ τὸ πᾶν σῶμα διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐγκατασπεί- ρεται· ἡ γὰρ δημιουργὸς φύσις πολλὴν τοῦ ἐν ἡμῖν θερμοῦ ποι- ησαμένη πρόνοιαν δυοῖ μορίοις αὐτὸ ἐχαρίσατο τοῖς ἐξαίρετοις, καρδίᾳ καὶ ἥπατι, καὶ μάλιστα καρδίᾳ. Ἐκ τούτων οὖν καὶ τὰ λοιπὰ μόρια μεταλαμβάνει καὶ</p>
---	---	---

119 ἐστὶν | ἐστὶ legit ed. pr. 120 'Οδυσ-
σεύς sic ed. pr. (recte; sed nihil in app. cr.
notat): -σσεύς P^x 127 ὡς τὸ P^s: ὥστε legit
ed. pr. 128 δῆ addidi e Homeri edd.: τέτλα-
θι ... κραδίη sic ed. pr. 130 ἐν πείσῃ] ἐν
πέσει P^x 131 τετληῦϊα] τετληκῦϊα P^x
140 τοῦ scripsi: τὸ P^x et ed. pr. | θερμοῦ
scripsi: -μόν P^x et ed. pr. 142 κατ' ἐξαίρε-
τον scripsi: κατεξαίρετον P^x et ed. pr.

120 'Οδυσσεύς correxi: -σσεύς ABC et edd.
(v. et Scheele, *De Sorano* [...], p. 54 [230])
120-121 versum omitt. BC 120 προτιόσσειτ'
scripsi e Homeri edd.: (v. et Scheele, *De
Sorano* [...], p. 54 [230]): ποτὶ ὄσσειται AP
et edd. 123 ἐστὶν BCP: ἐστὶ A 126-133
ἀλλὰ καὶ usque ad ὑπομονῇ εἶναι omitt. B et
antiqua versio latina 128 δῆ supplevi e Ho-
meri edd. (v. et Scheele, *De Sorano* [...], p.
55 [231]) 130 ἐν πείσῃ correxi e Homeri
edd. (v. et Scheele, *De Sorano* [...], p. 55
[231]): ἐμπείσει ACP et edd. 131 μένε cor-
rexi e Hom. edd. (v. et Scheele, *De Sorano*
[...], p. 54 [230]): μένεα ACP et edd. 135-
136 καθαρώτερον A (v. et Anonymum, ad
l.): καθαρώτατον C: καθαρότατον BP 142
τοῖς ἐξαίρετοις A et edd.: κατ' ἐξαίρετον
BCP (v. etiam Anonymum, ad l.)

ἐπαπολαύει τῆς ἐμφύτου αὐτῶν
θερμασίας, ἐκάστου πρὸς τὸ
μέγεθος και τὸ ἀξίωμα τῆς
ἐνεργείας τὴν χορηγίαν ταύτην
δεῖ μεταλαμβάνοντος.

150

Ἄναμέμκται δὲ ἐν ταῖς ἀρτη-
ριαῖς ἀπάσαις διὰ πολλῶν ὀπῶν
ἀναπνεουσῶν τῷ αἵματι ἢ ἀερῶ-
δης οὐσία και κατ' αὐτὴν τὴν
καρδίαν, <δι' ἧς> οἰκεῖται
μὲν τὸ εἰλικρινές, ἐξωθεῖται
δὲ τὸ αἰθαιῶδες, οὐ μόνον
διὰ στόματος και ῥινός, ἀλλὰ
και διὰ τῶν ἀδῆλων πόρων·
ἀδῆλους δὲ πόρους τὴν δια-
πνοὴν παντὸς τοῦ σώματος λέ-
γομεν, καθ' ἣν ἐκ τοῦ βάρους και
τῆς συστολῆς τῶν ἀρτηριῶν
ἀτμοὶ πλεῖστοι διὰ τῆς μανότη-
τος τοῦ δέρματος διεξέρχονται.

155

160

165

ἐπαπολαύει τῆς ἐμφύτου αὐτῶν
θερμασίας, ἐκάστου πρὸς τὸ
μέγεθος και τὸ ἀξίωμα τῆς
ἐνεργείας τῆς χορηγίας ταύτης
δεῖ μεταλαμβάνοντος.

Ἄναμέμκται δὲ ἐν ταῖς ἀρτη-
ριαῖς ἀπάσαις διὰ πολλῶν ὀπῶν
ἀναπνεουσῶν τῷ αἵματι ἢ ἀερῶ-
δης οὐσία και κατ' αὐτὴν τὴν
καρδίαν, δι' ἧς οἰκειοῦται
μὲν τὸ εἰλικρινές, ἐξωθεῖται
δὲ τὸ αἰθαιῶδες, οὐ μόνον
διὰ στόματος και ῥινός, ἀλλὰ
και διὰ τῶν ἀδῆλων πόρων·
ἀδῆλους δὲ πόρους τὴν δια-
πνοὴν παντὸς τοῦ σώματος λέ-
γομεν, καθ' ἣν ἐκ τοῦ βάρους και
τῆς συστολῆς τῶν ἀρτηριῶν
ἀτμοὶ πλεῖστοι διὰ τῆς μανότη-
τος τοῦ δέρματος διεξέρχονται.

146 ἐπαπολαύει scripsi: ἐπαπολάβει P^s: ἐπα-
πολαμβάνει (sic!) legit ed. pr. 147 ἐκάστου
P^s: ἐκαστον legit ed. pr. (et δὲ post ἐκαστον
addidit) 150 μεταλαμβάνοντος P^s: μεταλαμ-
βάνεται legit ed. pr. 155 <δι' ἧς> οἰκεῖ-
οὔται> supplevi e Meletio: οἰκεῖ tantum P^s et
sic ed. pr.

146-147 αὐτῶν θερμασίας ACP (v. et Ano-
nymum, ad l.): θερμ. αὐτ. B 147-151 πρὸς
τὸ μέγεθος usque ad ἀναμέμκται sic ABC:
πρὸς τὸ τῆς ἐνεργείας μέτρον μεταλαμ-
βάνοντος αὐτῆς ἀναμ. P 160-161 διαπνοὴν
ABC: δ. και ἀναπνοὴν P

στίχ. 3-8: Ἔστι δὲ [...] και ἀρτηρίας (Μελέτ.) Πιθανότατα ο Μελέτιος ἔχει
υπ' ὄψη του το προσγραφόμενο στον Γαληνό έργο Ὁροι Ιατρ. 49 [XIX 360, 1-2
K.]: Καρδία ἐστὶ νευρώδης και μυώδης και φλεβώδης ἔχουσα και ἀρτηρίας.
Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεῖ ὅτι ο Μελέτιος σίγουρα γνωρίζει τα συγγράμ-
ματα του Γαληνού· βλ. Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ. [σ. 1, 18-21 Cr.]. Πρβ. και την
περιγραφή της κατασκευῆς του θώρακα (ο οποίος είναι οἰκητήριον της καρδιάς)
ἀπό τον Μελέτιο, ὁ.π. 13 [σ. 90, 6-7 Cr.]: Ἔστιν οὖν ὁ θώραξ νευρώδης και
μυώδης και φλεβώδης και ἀρτηριώδης [...].

στίχ. 5: και ἀρτηριώδης (Ανών.) Αντί γι' αυτές τις δύο λέξεις στο κείμενο
του Μελετίου (στίχ. 8) υπάρχουν οι λέξεις και ἀρτηρίας. Το κείμενο νοηματικά
δεν παρουσιάζει πρόβλημα. Στο κριτικό υπόμνημα τῶν Cramer και Migne δεν
σημειώνεται κάποια varia lectio για το εξεταζόμενο χωρίο. Στην σύνοψη του
έργου του Μελετίου ἀπό τον γιατρό Λέοντα (9ος αι. μ.Χ.) ἀπαντά επίσης η
γραφή ἀρτηρίαί και ὄχι ἀρτηριώδης· βλ. Σύν. εις τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ. 63 [CMG X 4,
σ. 48, 19-20]: Ἔστι δὲ ἡ καρδία νευρώδης και μυώδης και φλεβώδης· ἐξ αὐτῆς και

ἀρτηρία [...]. Για το *ἀρτηριῶδες* μέρος της καρδιάς βλ. Γαληνό, *Π. διαφ. σφυγμ.* 4, 2 [VIII 699, 12-13 K.]: *Ἔνιοι δὲ οὐ καρδίας [sc. κίνησιν τὸν σφυγμὸν εἶναι] φασὶ δεῖν, ἀλλὰ τοῦ τῆς καρδίας ἀρτηριώδους μέρους προστιθέναι.* Ἄρτηριῶδες είναι το αριστερό μέρος της καρδιάς, βλ. Γαληνό, *ό.π.* [VIII 700, 5-16 K.].

στίχ. 9: [δὲ] *καὶ δύο κοιλίας* (Ανών.)] Το δὲ απουσιάζει ἀπὸ το κείμενο του Μελετίου (ὅπου δεν εἶναι ἀπαραίτητο), ὅπως προφανῶς δεν ἔχει θέση και στο ἐξεταζόμενο χωρίο του *Π. σφυγμ.*

στίχ. 9-12: *καὶ δύο κοιλίας* [...] *ζωτικὸν πνεῦμα* (Μελέτ.)] Πρβ. το κείμενο του Μελετίου με τον δεύτερο ὀρισμὸ της καρδιάς, ὅπως αὐτός δίνεται στον 49ο ψευδο-γαληνικό ὄρον· [Γαληνό], *Ἵεροὶ ἰατρ.* 49 [XIX 360, 4-6 K.]: *καρδία ἐστὶ μυώδης ἔχουσα σχῆμα κωνοειδὲς καὶ δύο κοιλίας ἐν αἷς γεννᾶται τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ τὸ ζωτικὸν πνεῦμα.* Πρβ. και Θεόφιλο, *Π. σφυγμ.* [Ermerins, *An. med. gr.*, σ. 1, 1-3]: *Ὅτι μὲν δύο κοιλίαι τῆς καρδίας εἰσὶν, ἀριστερά τε καὶ δεξιά, καὶ ὅτι ἡ μὲν ἀριστερὰ περιέχει τὸ πνεῦμα πολὺ [...]* [Ρούφο], *Π. ἀνατ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ.* 32 [σ. 177, 1-6 Daremberg-Ruelle]: *ἡ καρδία [...] τὴν δὲ σύγκρισιν μυώδης τε καὶ νευρώδης, παλλομένη συνεχῶς σφυγμικῶ κινήματι, μεσόκοιλος, ἔχουσα κοιλίας δύο αἰσθητὰς ἐν αὐτῇ, και Λέοντα, Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [GMG X 4, σ. 48, 19-21].

στίχ. 10: *κατὰ [τ ἂ] ἀμφοτέρα μέρη* (Ανών.)] Το τὰ δεν παραδίδεται οὔτε στον Μελέτιο οὔτε και στον Λέοντα, ο ὁποῖος παραθέτει το χωρίο αὐτό· βλ. Σύν. *εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [GMG X 4, σ. 48, 20]. Επειδὴ ἡ ὑπαρξὴ του πρὶν ἀπὸ το *ἀμφοτέρα* εἶναι υφολογικὰ ἀδόκιμη, προτείνονται ἐναλλακτικὰ: α) ο ὀβελισμὸς του· το λάθος μπορεῖ να προήλθε ἀπὸ διττογραφία (κατὰ τὰ)· β) ἡ μετὰθεσή του μετὰ το *ἀμφοτέρα*· ἰσως τότε θα ἔπρεπε να προστεθεῖ στην ἴδια θέση τόσο στο κείμενο του Μελετίου ὅσο και στο κείμενο του Λέοντα.

στίχ. 11-12: *τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ <τ ὀ> ζωτικὸν πνεῦμα* (Ανών.)] Ἡ προσθήκη του ἀρθρου τὸ πρὶν ἀπὸ το *ζωτικὸν* κρίνεται ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ ἔτσι ἐξομαλύνεται ἡ σύνταξη και καθίσταται σαφέστερη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στο *ἔμφυτον θερμὸν* και στο *ζωτικὸν πνεῦμα*. Εξἄλλου, το ὑπὸ συζήτηση ἀρθρο στην θέση αὐτὴν παραδίδεται τόσο ἀπὸ το ἀντίστοιχο κείμενο του Μελετίου ὅσο και ἀπὸ τον Λέοντα, Σύν. *εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [CMG X 4, σ. 48, 21]: *τὸ ἔμφυτον θερμὸν [αὐτῆς] καὶ τὸ ζωτικὸν πνεῦμα.* Ἀκόμη, βλ. [Γαληνό], *Ἵεροὶ ἰατρ.* 49 [XIX 360, 5-6 K.]: [...] *ἐν αἷς γεννᾶται τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ τὸ ζωτικὸν πνεῦμα*· πρβ. στον ἴδιο, *ό.π.* 110 [XIX 376, 6-8 K.]: *σφυγμὸς ἐστὶ κατὰ διαστολὴν καὶ συστολὴν πρὸς ἔμφυζιν τοῦ ἔμφυτου θερμοῦ καὶ ἀξησιν τοῦ ζωτικοῦ τόνου καὶ γέννησιν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος.* Για τὴν καρδιά ὡς ὄργανο στο ὁποῖο γεννᾶται ἡ *ἔμφυτος θερμότης* βλ. Γαληνό, *Π. τῶν Ἰπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ.* 7, 3 [V 608, 5-7 K. = σ. 605, 3-5 M.]· στον ἴδιο, *Π. χρ. μορ.* 6, 7 [III 436, 3-7 K.]· στον ἴδιο, *Π.*

χωρ. ἀναπν. 4 [IV 506, 1-3 K. = σ. 126 Farley - Wilkie], κ.ά. Βλ. και Α. Δ. Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 40 (1989) 399.

στίχ. 13-19: *Ἔστι δὲ ἡ σὰρξ [...] ἄλλ' οὐ τοῦ ζώου* (Ανών.)] Τὴν πηγὴ τοῦ χωρίου αὐτοῦ (που ἀπουσιάζει ἀπὸ τοῦ κείμενο τοῦ Μελετίου) δὲν μπόρεσα νὰ τὴν ἐντοπίσω. Πάντως, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ παραπάνω χωρίο εἶναι προβληματικὸ τόσο κατὰ τὴν παράδοση τοῦ κειμένου τοῦ ὅσο και κατὰ τὸ νόημα. Τοῦτου (στίχ. 16), που οὐβελίζεται ἀπὸ τὸν Olivieri, φαίνεται νὰ μὴν ἔχει θέση στο κείμενο, κυρίως ἀν ἐξεταστῆ σε σχέση με τὸ αὐτῆ (στίχ. 15), με τὸ ὁποῖο μάλιστα συνδέεται παρατακτικά. Ἡ σκέψη νὰ διατηρήσουμε τὸ τουτου θεωρώντας ὅτι τουτου = ζώου (βλ. στίχ. 19) ἀντικρούεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ γενικὴ ζώου ἀναφέρεται παρακάτω και ὄχι πρὶν, ὅπως θὰ περίμενε κάποιος. Ἐπίσης, ἡ διόρθωση τοῦ αὐτῆ σε αὐτῶ (αὐτῶ / τουτου) ἐξομαλύνει ἐν μέρει τὸ κείμενο τοῦ συγκεκριμένου χωρίου, δημιουργεῖ ὁμως πρόβλημα στὴν ομαλὴ μετάβαση ἀπὸ τοὺς στίχ. 13-14 στοὺς στίχ. 15-19 (στὴν περίπτωσή αὐτὴν πρέπει, ὡς ὁσοδήποτε, νὰ τεθεῖ σταυρός πρὶν ἀπὸ τὸ *χορηγεῖται*). Προβληματικὴ εἶναι, ἐπίσης, ἡ φράση *ἄλλ' οὐ τοῦ ζώου*, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ βρῖσκεται σε ομαλὴ νοηματικὴ συνέχεια με τὰ προηγούμενα. Ὅσον ἀφορὰ τὸ νόημα τοῦ χωρίου αὐτοῦ, ἐπισημαίνω ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς φράσης *χορηγεῖται δὲ ἐν αὐτῆ* [sc. *τῆ καρδία*] ... *τὸ ἅπαν ἔμφυτον* (κτλ.) εἶναι ἀντίθετο με τὴς σχετικὴς ἀρχαῖες ἰατρικὴς ἀπόψεις και, τὸ σπουδαιότερο, ἀντιφάσκει με τὰ ὅσα λέγονται παραπάνω (στίχ. 9-12) και παρακάτω (στίχ. 20-26· 55-57· 64-66· 134-150) στο ἴδιο κείμενο. Για τὴν καρδιά ὡς ἐστὶα τῆς ἐμφυτῆς θερμότητος βλ. και Α. Δ. Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 40 (1989) 399.

στίχ. 13-14: *Ἔστι δὲ ἡ σὰρξ αὐτῆς θερμὴ και ξηρὰ* (Ανών.)] Ὑστερα ἀπὸ τὴν λέξη *ξηρὰ* ὑπάρχει παραπεμπτικὸ σημεῖο, και στο παραπλευρῶς ἀριστερὸ περιθώριο (ὑστερα ἀπὸ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου παραπεμπτικοῦ σημείου) σημειώνεται: *μᾶλλον δὲ και σκληρὰ ὡς Ὀριβάσιος φασὶ* [lege: *φη-*] *ἐν τῶ κα' βιβλίῳ και Γαλινὸς* [lege: *Γαλη-*] *διδάσκει περὶ αὐτῆς και περὶ τοῖς* [lege: *τῆς*] *τῶν μορίων κράσεων* [lege: *-σεως*]. Το κείμενο αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ προσθήκη κειμένου που παραλείφθηκε ἀλλὰ σχόλιο. Σχετικὰ με τὴν μνεῖα τῶν ὀνομάτων τοῦ Οριβασίου και τοῦ Γαληνοῦ στο σχόλιο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ἐξῆς: Ὅσον ἀφορὰ τὸν Οριβάσιο ἡ μνεῖα ἀπόψῆς του και ἡ σχετικὴ παραπομπὴ στο 21ο βιβλίον τῶν *Ἱατρικῶν συναγωγῶν* του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαληθευτεῖ, ἐπειδὴ τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν σώζεται. Πιθανότατα, ὁμως, ἡ γραφὴ *κα'* εἶναι λαθηθευτὴ και πρέπει νὰ διορθωθεῖ σε *κδ'*. Ὑπὲρ τῆς διόρθωσης συνηγοροῦν: α) τὸ ὅτι τὸ κεφάλαιο *Περὶ καρδίας* περιέχεται στο 24ο βιβλίον τῶν *Ἱατρ. συν.* (εἶναι ἀπίθανο νὰ γινόταν πραγμάτευση τοῦ ἴδιου θέματος και στο 21ο· δυστυχῶς, ἡ περίληψη τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Φώτιο, *Βιβλιοθήκη* 217 [III 132, 21-134, 27 Henry] δὲν παρέχει καμῖα βοήθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν)· β) ἡ σύγκριση

της αρχής του σχολίου με την αρχή του κεφαλαίου *Περὶ καρδίας* του 24ου βιβλίου των *Ίατρ. συν.* 24, 15 [CMG VI 2, 1, σ. 27, 3-4]: *Περὶ καρδίας. Σὰρξ ἐστὶν ἡ καρδία σκληρὰ καὶ δυσπαθής.* Ἴσως, ἡ σύγχυση ανάμεσα στο *κα* ' και στο *κδ* ' να προήλθε ἀπὸ το ὅτι τα δύο αὐτὰ αριθμητικὰ συμπλέγματα ἦταν γραμμένα στο πρότυπο του P^x με τρόπο παραπλήσιο (σημειώνω, ὅμως, ὅτι πηγὴ του Οριβασίου για το χωρίο αὐτὸ για τὴν καρδιά εἶναι ο Γαληνός, *Π. ἀνατ. ἐγγ.* 6, 8 [III 437, 12-13 K.]). Ὅσον ἀφορὰ τον Γαληνὸ, του οὐοίου το ὄνομα ἐπίσης μνημονεύεται στο σχολίον, πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι ο γιατρός αὐτός, αρκετές φορές και σε διάφορα ἔργα του κάνει λόγο για τὴν καρδιά και τὴν κατασκευὴ τῆς· το περιεχόμενο, ὅμως, του σχολίου υποδεικνύει ὅτι ἡ μνημονευόμενη ἀποψη πρέπει να ἀναζητηθεῖ στο ἔργο *Περὶ κράσεων*· βλ. ὁ.π., 2, 3 [I 601, 6-9 K. = σ. 58, 10-13 Helmreich]: *Καὶ μὴν καὶ ἡ τῆς καρδίας σὰρξ ἀπάντων μὲν τούτων ζηροτέρα τοσοῦτον, ὅσονπερ καὶ σκληροτέρα· θερμότερα δ' οὐ τούτων μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν τοῦ σώματος μορίων.* Σημειώνω, ἐπίσης, ὅτι ο Μελέτιος γνωρίζει το παραπάνω ἔργο του Γαληνοῦ και το μνημονεύει στον πρόλογο του *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 1, 18-21 Cr.].

στίχ. 20-26: *Ἐμπέφυκε δὲ αὐτῇ [...] ἡ ἔμφυτος θερμασία* (Μελέτ.) Πρβ. [Γαληνός], *Ὅροι ἱατρ.* 49 [XIX 360, 6-9 K.]: *ἐξ ἧς ἐκπεφύκασιν ἀρτηρίαὶ καὶ φλέβες ἐκφύονται, δι' ὧν χορηγεῖται τῷ παντὶ σώματι ὁ τε ζωτικὸς τόνος* [correggi: γόνος ed.] *καὶ ἡ ἔμφυτος θερμασία.* Ἀκόμη, πρβ. Μελέτιο, ὁ.π. 17 [σ. 96, 6-7 Cr.]: *ἡ δὲ ἀρτηρία μεταδίδωσι τῇ φλεβὶ καὶ τοῖς ἄλλοις* [sc. ἀγγείαις] *θερμασίας φυσικῆς καὶ ζωτικοῦ πνεύματος.* Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 62 [CMG X 4, σ. 48, 16-17], και Ἀνώνυμο, *Εἰσαγ. ἀνατ.* 40 [σ. 76-78 Bernard].

στίχ. 22: *ἦν <κ α ι> ἀορτὴν καλέουσι* (Μελέτ.) Ὅπως εἶναι διατυπωμένο το κείμενο του Μελετίου (χωρὶς τὴν προσθήκη του *καὶ*) το νόημά του εἶναι ὅτι «στην καρδιά προσφύεται μία μεγάλη ἀρτηρία, ἡ πρώτη ἀπὸ ὅλες, ἡ οὐοία ονομάζεται 'ἀορτή', με ἄλλα λόγια, ὅτι μόνον ἡ λέξη *ἀορτή* ἀποτελεῖ τὴν ονομασία τῆς παραπάνω ἀρτηρίας. Ἀντίθετα, στο κείμενο του *Π. σφυγμ.* με τὴν ὑπαρξὴ του *καὶ* το νόημα τῆς φράσης εἶναι διαφορετικό: «ἡ ἀρτηρία που προσφύεται στην καρδιά ονομάζεται 'μεγάλῃ ἀρτηρία' τῆς ἀρτηρίας αὐτῆς μία ἄλλη ονομασία εἶναι 'ἀορτή'». Ὑπὲρ τῆς διατήρησης του *καὶ* στο ὑπὸ συζήτηση χωρίο του *Π. σφυγμ.* και τῆς ἐπιβεβλημένης προσθήκης του στο ἀντίστοιχο κείμενο του Μελετίου συνηγοροῦν τα παρακάτω χωρία του Γαληνοῦ· βλ. *Π. φλεβ. καὶ ἀρτηρ.* ἀνατ. 1 [II 780, 7-11 K.]: *Ὅτω δὲ καὶ τῶν ἀρτηριῶν ἐκ τῆς καρδίας πεφυκκυῶν, αἱ μὲν εἰς τὸν πνεύμονα κατασχιζόμεναι ρίζαις τισὶν εἰοίκασιν· ἦν δὲ Ἀριστοτέλης μὲν ἀορτὴν, οἱ δὲ ἄλλοι ἀρτηρίαν μεγάλην ὀνομάζουσιν, ἀνάλογός ἐστι καὶ αὐτὴ στελέχει φυτοῦ· στον ἴδιο, *Π. σπέρμ.* 1, 8 [IV 541, 10-12 K.]: *ἡ καρδιά δὲ τὴν μεγίστην ἀρτηρίαν, ἦν ἀορτὴν Ἀριστοτέλης ὀνομάζει, τὴν κοίλην δὲ φλέβα τὸ ἦπαρ.* Πρβ. και Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [CMG X 4, σ. 48,*

21-23]. Εδώ, όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι σε σχετικό χωρίο του γιατροῦ Θεοφίλου παρουσιάζεται το όνομα της αρτηρίας αυτής, όπως και στο κείμενο του Μελετίου· βλ. Θεοφ., *Π. σφυγμ.* [Ermerins, *An. med. gr.*, σ. 1, 7-11]: “*Ὅτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς κοιλίας ἐκφύεται ἡ μεγάλη ἀρτηρία, ἡ ὀνομαζομένη δορτή, ὥσπερ τι πρέμνον κατασχιζομένη εἰς πολλὰς ἀρτηρίας [...] πρὸς ζωογόνησιν τοῦ παντὸς σώματος* (ενδεχομένως το καὶ πρέπει να προστεθεῖ και στο χωρίο αυτό στον οικείο τόπο). Πάντως, σε όλα τα παραπάνω κείμενα είναι σαφές ότι η *μεγάλη ἀρτηρία* και η *δορτή* είναι ένα και το αυτό αγγείο, η αρτηρία που εκφύεται από την αριστερή κοιλία της καρδιάς. Ο Γαληνός χρησιμοποιεῖ κυρίως τον όρο *μεγάλη* (ἢ *μεγίστη*) *ἀρτηρία* (βλ. ενδεικτικά, *Π. φυσ. δυν.* 3, 15 [II 209, 9-13 K. = Helmreich, *Gal. scr. min.*, III 253, 4-10]· *Π. ἀνατ. ἐγγ.* 7, 4 [II 596, 13-16 K.]· 7, 6 [II 604, 14-605, 3 K.]· 7, 9 [II 617, 6-8 K.]· 7, 14 [II 636, 3-4 K.]· *Π. χρ. μορ.* 6, 14 [III 477, 12-15 K.]· 6, 15 [III 486, 15-487, 2 K.]· 6, 17 [III 497, 15-498, 4 K.]), ενώ ο Μελέτιος τον όρο *δορτή ἀρτηρία* (βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 36, 23-25· σ. 38, 27· σ. 39, 25 Cr.]· πρβ. και *ό.π.* 10 [σ. 81, 6 Cr.]). Σημειώνω, τέλος, ότι ο Αριστοτέλης ως *μεγάλη* χαρακτηρίζει την «πνευμονική αρτηρία», ενώ *δορτή* ονομάζει την αρτηρία που, κατά τον Γαληνό, άλλοι την ονομάζουν *μεγάλη*· βλ. *Π. ζ. μορ.* 3, 4 [666b]: *Διὰ δὲ τὸ τὰς ἀρχηγὸς φλέβας [sc. τῆς καρδίας] δύο εἶναι, τὴν τε μεγάλην καλουμένην καὶ τὴν δορτήν, και 3, 5 [667b]: ‘Ἐπόμενον δ’ ἂν εἴη περὶ τῶν φλεβῶν ἐπεῖν, τῆς τε μεγάλης καὶ τῆς δορτῆς· αὗται γὰρ ἐκ τῆς καρδίας πρῶται δέχονται τὸ αἷμα· ἀκόμη, βλ. στον ίδιο, *Π. τὰ ζ. ἰστ.* 1, 16 [495b]· 1, 17 [496a-b]· 3, 3 [513a-b] και 3, 4 [514a-515a]. Βλ. ἀκόμη, *TGL* και *LSJ*⁹, στο λήμμα *δορτή*, και Φώτιο, *Λεξ.*, στο λήμμα *δορτά* [α 2195 Theodoridis]: *Ἰδίως δὲ δορτήν ‘Αριστοτέλης καλεῖ τὴν παρ’ ἐνίοις μεγάλην ἀρτηρίαν ὀνομαζομένην [...]*.*

στίχ. 22: *καλέουσι* (Μελέτ.)] Ο ασυναίρετος αυτός τύπος του ρήματος παραδίδεται από τον κώδικα A, ο οποίος, κατά τον Cramer και σε σχέση με τους κώδικες B και C, «longe antiquitate et bonitate praestantior est» (βλ. και κριτ. υπόμν. στον στίχο). Στον Μελέτιο διαπιστώνεται χρήση του ασυναίρετου *καλέουσι* μία ακόμη φορά, βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* 11 [σ. 86, 30 Cr.]· συνήθως το ρήμα χρησιμοποιεῖται συνηρημένο, βλ. *ό.π.* 9 [σ. 77, 9 Cr.]· 24 [σ. 109, 20 Cr.]· 25 [σ. 111, 12 Cr.]· 26 [σ. 113, 7 Cr.], κ.ά. Το *καλέουσι* παραδίδεται, επίσης, από τον κώδικα P που χρησιμοποιεῖ ο Migne. Η ύπαρξη, ωστόσο, τέτοιου τύπου σε κείμενο του 8ου/9ου αιώνα μ.Χ., και μάλιστα με την συχνότητα που επισημάνθηκε (μόνον δύο χωρία), είναι προβληματική. Η σκέψη ότι ολόκληρη η φράση είναι δανεισμένη από την ιπποκρατική συλλογή, η οποία αποτελεί πηγή του Μελετίου, δεν επιβεβαιώθηκε από μία διερεύνηση στα ιπποκρατικά κείμενα. Έτσι, το μόνο επιχείρημα για την διατήρηση του ασυναίρετου τύπου είναι ότι αποτελεί *lectio difficilior* (το πρόβλημα της χρήσης των τύπων αυτών ίσως το λύσει η κριτική έκδοση του κειμένου).

στίχ. 23: *χορηγείται ἐν ταῖς ἀπάσαις* (Ανών.)] Μία από τις δύο λέξεις ἐν ἡ ταῖς μάλλον πρέπει να οβελιστεῖ· ἀπό το ἀντίστοιχο κείμενο του Μελετίου λείπει ἡ πρόθεση ἐν· ὑπὲρ του οβελισμού τῆς συνηγοροῦν, ἐκτός ἀπὸ το ἀντίστοιχο κείμενο του Μελετίου, καὶ τα παρακάτω· βλ. [Γαληνό], *ἽΟροι ἰατρ.* 49 [XIX 360, 7-8 K.]: *δι' ὧν χορηγείται τῷ παντὶ σώματι*; Γαληνό, *Π. χρ. μορ.* 6, 21 [III 509, 8-11 K.]: *ὥστ' οὐδὲν ἔτι θαυμαστόν, εἰ μὴθ' αἷμα μήτε πνεῦμα τῷ πνεύμονι πέμπουσα, μήτε ταῖς καθ' ὄλον τὸ ζῶον ἀρτηρίας αὐτὴ χορηγοῦσα, καθάπερ ἐπὶ τῶν τελείων, εἰς μόνην τὴν ἰδίαν ζωὴν ἐδεήθη πνεύματος ὀλιγίστου παντάπασιν, καὶ αὐτόθι* [III 512, 7-9 K.]: *ὥστε τῆς μὲν δυνάμεως ἡ καρδία ταῖς ἀρτηρίας ἐναργῶς φαίνεται χορηγοῦσα τῆς κινούσης αὐτάς.* Σε ἄλλο χωρίο του Μελετίου, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ ἐκφραση ἐν ἀπάσαις, ἡ σύνταξη εἶναι τελείως διαφορετικὴ· βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 21, 2-4 Cr.]: *ἔτι δὲ σφυγμὸν ἔχομεν αὐτῇ [A: ἐν αὐτῇ B C] τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρτηρίαις.* Σημειῶνω, ὅμως, ὅτι ἡ γραφὴ του *Π. σφυγμ.* παραδίδεται ἀπὸ τον κώδικα B του Μελετίου. Πρβ. καὶ τους στίχ. 15-16 του ἀνώνυμου κειμένου.

στίχ. 27-28: *ζωτικὸν δὲ τόνον νόει τὸν σφυγμὸν* (Ανών.)] Ἡ φράση ὅπως ἐκδίδεται ἀπὸ τον Olivieri (*ζωτικὸν δὲ τόνοι τὸν σφυγμὸν*) δὲν δίνει νόημα· ο Olivieri παρανοῶντας τὴν τὴν μεταφράζει (ὁ.π., σ. 82): «che ranniva vitale polso». Ἀλλὰ καὶ στο ἀμέσως παραπάνω χωρίο του *Π. σφυγμ.* (στίχ. 24-25) διαβάζουμε: *ὁ τε ζωτικὸς τόνος.* Για τον ὄρο ζωτικὸς τόνος βλ. Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 24, 22-23 Cr.]: *καὶ γὰρ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐμφύτου θερμοῦ τῇ ἀεικινήτῳ ὀρμῇ, ἦν καὶ ζωτικὸν τόνον τινὲς ὠνόμασαν, καὶ Λέοντα, Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [CMG X 4, σ. 48, 23]: *<ζ>ωτικὸς τόνος ἐστὶν ἡ τοῦ σφυγμοῦ κίνησις.* Για τους ποικίλους ὀρισμούς του σφυγμοῦ, καθὼς καὶ για τις λοιπὲς σφυγμολογικὲς ἀπόψεις των ἀρχαίων γιαντρῶν, βλ. O. Schadewald, *Sphygmologiae historia inde ab antiquissimis temporibus usque ad aetatem Paracelsi*, Berolini 1866 (Diss. inaug.)· H. Schoene, *De Aristoxeni Περὶ τῆς ἽΗροφίλου αἰρέσεως libro tertio decimo a Galeno adhibito*, Bonnae 1893 (Diss. inaug.), ὅπου ἐκτίθενται κυρίως ὀρισμοὶ καὶ ἀπόψεις του ἽΗροφίλου καὶ των ἽΗροφιλείων (για τις ἀπόψεις των γιαντρῶν αὐτῶν βλ. τῶρα καὶ H. von Staden, *Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria*, Cambridge 1989, σ. 262-288)· E. Schäffer, *Aus Galen Schrift: Über die Verschiedenheit des Pulse. Beurteilung der Lehren des Archigenes, Athenaios, Magnus, Moschion und Apollonios. Übersetzung und Kommentar aus Claudius Galenus gleichnamigen Werk*, München 1941 (Diss. inaug.)· K. Deichgräber, *Galen als Erforscher des menschlichen Pulse. Ein Beitrag zur Selbstdarstellung des Wissenschaftlers (De dignotione pulsuum I I)* [SBA Kl. Spr. Lit. u. Kunst, 1956, 3], Berlin 1957 [= *Ausgewählte Kleine Schriften*, Hildesheim-München-Zürich 1984, σ. 288-326], κ.ά.

στίχ. 29-31: *Τὸν γὰρ σφυγμὸν [...] ἐχαρίσατο* (Μελέτ.)] Για τὴν καρδιά ὡς

έδρα της σφυγμικῆς δυνάμεως (ἢ κινήσεως) βλ. Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 21, 2-4 Cr.]: ἔτι δὲ σφυγμὸν ἔχομεν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρτηρίαις· αὐτόθι [σ. 24, 28 Cr.]: ἐκ καρδίας γὰρ καὶ ἡ σφυγμικὴ ὀρμᾶται κίνησις· ἀκόμη, βλ. Γαληνό, *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 7, 8 [II 614, 5-6 K.]: Ὑπολείπεται γοῦν ἐξ αὐτοῦ τοῦ σώματος αὐτῆς [sc. τῆς καρδίας] ὀρμᾶσθαι τὴν σφυγμικὴν δύναμιν· στον ἴδιο, *Π. τῶν Ἱπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ.* 6, 4 [V 533, 14-15 K. = σ. 522, 6-8 M.]: εἰ γὰρ καὶ ταύτης τῆς δυνάμεως, ὡσπερ καὶ τῆς σφυγμικῆς, ἀρχὴν θησόμεθα τὴν καρδίαν [...]. Βλ. και τους ορισμούς του σφυγμοῦ και την σχέση του με την καρδιά στην βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος του προηγούμενου σχολίου. Η διατύπωση ἢ τὰ σύμπαντα *οἰκονομοῦσα Δύναμις* μοιάζει να εἶναι εκκλησιαστική και μας οδηγεί να σκεφτοῦμε ὄχι μόνον θρησκευόμενο άτομο, ἀλλὰ πιθανότατα ιερωμένο. Παρέχει, λοιπόν, το *Π. σφυγμ.* μία αρκετά σαφὴ ἔνδειξη για την κατεύθυνση προς την οποία ἔπρεπε να στρέψει την ἔρευνά του ο Olivieri για τον εντοπισμὸ τῆς πηγῆς του κειμένου τῆς ἑβδομῆς ἀπόκρισης. Δεδομένου ὅτι οι ιερωμένοι-γιατροὶ των οποίων τα ἔργα ἔχουν εκδοθεῖ εἶναι ελάχιστοι (καὶ ἀκόμη λιγότεροι αυτοὶ που ἔγραψαν ἔργα ανατομικῶ-φυσιολογικῶ περιεχομένου), ο εντοπισμὸς τῆς πηγῆς του εξεταζόμενου κειμένου ἦταν σχετικά εὔκολος (φυσικά, πάντα υπῆρχε το ενδεχόμενο το αναζητούμενο ἔργο να ἦταν χαμένο ἢ ἀνέκδοτο).

στίχ. 31: *Δύναμις ἐχαρίσατο* (Ανών.)] Από την αντιστροφή τῆς σειράς των λέξεων αὐτῶν στα δύο εξεταζόμενα κείμενα θέμα λάθος δεν υφίσταται, ἴσως μόνον κάποια υφολογικὴ διαφοροποίηση. Εξάλλου, ἡ ἴδια σειρά υπάρχει και στον κώδικα Β του Μελετίου.

στίχ. 32: <τ ἦ ς> *συστολῆς* (Μελέτ.)] Η προσθήκη του ἀρθρου εἶναι ἀπαραίτητη· βλ. στίχ. 32: ἵνα διὰ μὲν <τ ἦ ς> *συστολῆς*.

στίχ. 37-38: διὰ δὲ τ ἦ ς *διαστολῆς*.

στίχ. 32-43: ἵνα διὰ μὲν <τῆς> *συστολῆς* [...] *ψύχεται* (Μελέτ.)] Σχετικὰ με το περιεχόμενο του χωρίου αὐτοῦ πρβ. [Γαληνό], *Ὅροι ἰατρ.* 74 [XIX 366, 3-6 K.]: Δέχεται δὲ [sc. ἢ ἀρτηρία] *καθαρὸν ἀέρα ἐν τῇ συστολῇ καὶ ἐκκρίνει ἐν τῇ διαστολῇ τὰ καπνώδη καὶ λιγνικόδη περιττώματα· εἰσφέρουσα οὖν καθαρὸν ἀέρα ψύχει τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἐμφυτον θερμόν·* Γαληνό, *Π. χρ. ἀναπν.* 5 [IV 510, 7-11 K. = σ. 132 F.-W.] και Θεόφιλο, *Π. σφυγμ.* [Ermerins, *An. med. gr.*, σ. 5, 8-12]. Η συστολή και ἡ διαστολή τῆς καρδιάς (ἢ τῆς ἀρτηρίας) σχετίζεται με την συστολή και την διαστολή του πνεύμονος, επειδὴ ἔτσι εἰσέρχεται (*εἰσπνοή*) και ἐξέρχεται (*ἐκπνοή*) ο ἀέρας, επιτελώντας τις λειτουργίες τόσο τῆς κάθαρσης τῆς καρδιάς ἀπὸ τα λιγνικόδη περιττώματα ὅσο και τῆς ψύξης του ἐμφύτου θερμοῦ· βλ. Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 25, 1-6 Cr.]: 12 [σ. 88, 25-27 Cr.]: 17 [σ. 94, 24-27 και σ. 95, 2-6 Cr.]: πρβ. και Γρηγ. Νύσσης, *Π. κατασκ. ἀνθρ.* 30 [PG 44 (1858) 245c]· Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 23 [σ. 83, 11-12 Mor.] και 28 [σ. 90, 19-20 Mor.]. Πρβ. και στίχ. 155-159.

στίχ. 34-35: *ἔξω τὰ* (Ανών.)] Οι δύο αυτές λέξεις πρέπει να οβελιστούν· βλ. και το αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου. Ενδεχομένως, το *ἔξω* θα μπορούσε να περισωθεί, αν η θέση του ήταν διαφορετική, και το κείμενο ήταν διαμορφωμένο, για παράδειγμα, ως εξής: *ἐκπυρηνίζει ἔξω τὰ λιγνυκώδη αὐτῆς [τὰ] περιττώματα*· πρβ. Θεόφ., *Π. σφυγμ.* [Egmerins, *An. med. gr.*, σ. 5, 8-12]: *Διαστελλόμεναι τοίνυν αἱ ἀρτηρίαι πληροῦνται πνεύματος· ἐν δὲ τῇ συστολῇ αὐτῶν αἱ ἐπιπολῆς ἐκδιώκουσι κατὰ διάπνοιαν τὰ ἐν αὐταῖς λιγνυκώδη περιττώματα· ταῖς ἐν βάθει δὲ κειμέναις οὐ πέφυκε τόπος πρὸς τὸ ἐκδιώκειν ἔξω τὰ περιττώματα.*

στίχ. 44-46: *Τέτακται δὲ ἐν αὐτῇ [...]* τῆς ψυχῆς (Μελέτ.)] Για τον *θυμὸν* ως *πάθος τῆς ψυχῆς* βλ. [Γαληνό], *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. χυμ.* 1, 18 [XVI 174, 10-11 K.] = Χρύσειπ. αποσπ. 420 [SVF III 102, 25-26]: *εἰσι δὲ καὶ θυμὸς καὶ δυσθυμία τῆς ψυχῆς πάθη*· Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 16 [σ. 73, 21-23 Mor.]: *λέγεται γὰρ πάθος [...]* καὶ τὸ ψυχικόν, *περὶ οὗ νῦν ἐστὶν ὁ λόγος, ἥ τε ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμὸς*. Ο θυμὸς αποτελεί ἐνέργεια του θυμοειδοῦς μέρους της ψυχῆς και πάθος του θυμοειδοῦς και του ἐπιθυμητικοῦ καθὼς, ἐπίσης, και ὅλου του σώματος· βλ. Νεμέσ. Εμέσης, *ὀ.π.* [σ. 74, 8-10 Mor.]: *Οὕτως οὖν καὶ ὁ θυμὸς ἐνέργεια μὲν ἐστὶ τοῦ θυμοειδοῦς, πάθος δὲ τῶν δύο μερῶν [sc. τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ] τῆς ψυχῆς καὶ προσέτι τοῦ σώματος ἡμῶν παντός, ὅταν ὑπὸ τοῦ θυμοῦ βιαίως ἀνηται πρὸς τὰς πράξεις*. Για τις αρχαίες απόψεις σχετικά με τα μέρη της ψυχῆς και την ἔδρα που ἀντιστοιχεί στο κάθε ένα από αυτά βλ. Δ. Ι. Ιακώβ, *ΕΕΦΣΠΘ* 22 (1984) 158-159· στον ἴδιο, *Ἑλληνικά* 36 (1985) 43-44, και Α. Δ. Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 40 (1989) 393-396. Για τον ορισμό του θυμοῦ (και την σχέση του με την καρδιά) βλ. Δ. Ι. Ιακώβ, *ΕΕΦΣΠΘ* 22 (1984) 146-147· Α. Δ. Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 38 (1987) 384, και 40 (1989) 390-392.

στίχ. 47-50: *Πάθη δὲ τῆς ψυχῆς λέγομεν [...]* αὐτῆς (Μελέτ.)] Για τον ορισμό του *πάθους τῆς ψυχῆς* βλ. Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 16 [σ. 74, 3-6 Mor.]: *Τῶν δὲ ψυχικῶν παθῶν ὄρος οὗτος· πάθος ἐστὶ κίνησις τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως αἰσθητῆ ἐπὶ φαντασίᾳ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. καὶ ἄλλως· πάθος ἐστὶ κίνησις ἄλογος τῆς ψυχῆς δι' ὑπόληψιν καλοῦ ἢ κακοῦ*· Ανδρόνικο, *Π. παθ.* 1 [σ. 11 Kreuttner] = Χρύσειπ. ἀπόσπ. 391 [SVF III 95, 14-15]: *Πάθος ἐστὶν ἄλογος ψυχῆς κίνησις καὶ παρὰ φύσιν ἢ ὀρμὴ πλεονάζουσα, κ.ά.* Για τον ορισμό του *σωματικοῦ πάθους* βλ. [Γαληνό], *Ὅροι Ιατρ.* 134 [XIX 386, 15-387, 3 K.]. Βλ. ἀκόμη ὅσα λέγονται για τα *ψυχικά* και *σωματικά πάθη* στο παπυρικό σύγγραμμα που συμβατικά τιτλοφορεῖται *Anonymi Londinensis Iatrica* I-IV [σ. 22, 1-32, 17 Jones]. Βλ. και το σχόλιο στον στίχο 53.

στίχ. 48: *αὐτῆς* (Ανών.)] Η διόρθωση *αὐτῆς* ἀντὶ της παραδεδομένης γραφῆς *αὐτοῖς* εἶναι ἐπιβεβλημένη. Διαφορετικά, η αναφορική πρόταση *ἐν οἷς [...]* (στίχ. 48-50) θα παρουσίαζε συντακτικά και νοηματικά προβλήματα, ὄχι μόνον σε σχέση με την δοτική *αὐτοῖς* (που θα περιίττευε, ἀφοῦ στην ἀμέσως προηγούμενη

θέση παραδίδεται σωστά η αντωνυμία *οἷς*), αλλά και όσον αφορά το ουσιαστικό *κίνησις* (στίχ. 49) (με την διατήρηση στην παραπάνω πρόταση της δοτικής αὐτοῖς είναι ασαφές «τι κινείται» κατά την εκδήλωση των υπό συζήτηση παθῶν). Αντίθετα, με την υιοθέτηση της γενικής αὐτῆς ἀφ' ενός εξαλείφεται η μία δοτική που πλεονάζει και ἀφ' ετέρου υπάρχει πλέον στο κείμενο η απαραίτητη γενική υποκειμενική στο ουσιαστικό *κίνησις* (*κίνησις αὐτῆς* [sc. *τῆς ψυχῆς*]). Ἐτσι, εξομαλύνεται η σύνταξη του χωρίου· αλλά και ο ορισμός του *ψυχικοῦ πάθους* που παρατίθεται ἐδῶ εναρμονίζεται με τους σχετικούς ορισμούς τους γνωστούς ἀπό άλλους αρχαίους συγγραφείς. Βλ. ἀκόμη, το αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου, καθῶς ἐπίσης και τα παραθέματα του σχολίου στον στίχο 47.

στίχ. 53: *πάθους σωματικοῦ* (Μελετ.)] Ο Cramer παραλείπει αυτές τις δύο λέξεις ἀπό την έκδοση ακολουθώντας την γραφή του κώδικα A (ενῶ οι κώδικες B και C τις παραδίδουν). Οι λέξεις αυτές απουσιάζουν, ἐπίσης, και ἀπό τον κώδικα P που χρησιμοποιεῖ ο Migne. Ωστόσο, το νόημα του χωρίου με την προσθήκη αὐτή καθίσταται σαφέστερο και περισσότερο ανταποκρινόμενο στα πράγματα. Η ψυχή είναι ἀπαθῆς μόνον *πάθους σωματικοῦ* και ὄχι γενικά ἀπαθῆς· βλ. παραπάνω, το σχόλιο στον στίχο 47, ὅπου δίνεται ο ορισμός του *ψυχικοῦ πάθους*. Ἀκόμη, βλ. Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 16 [σ. 73, 20-23 Mor.]: *Ἐπει δὲ τὸ πάθος ὁμωνύμως λέγεται, διασταλτέον πρότερον τὴν ὁμωνυμίαν· λέγεται γὰρ πάθος καὶ τὸ σωματικόν, ὡς τὰ νοσήματα καὶ τὰ ἔλκη, καὶ τὸ ψυχικόν, περὶ οὗ νῦν ἔστιν ὁ λόγος, ἢ τε ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμός· Ζήνωνα ἀπόσπ. 205-215 [SVF I 50, 20-52, 20]· Κλεάνθη ἀπόσπ. 570-575 [SVF I 129, 30-130, 22]· Χρύσιππ. ἀπόσπ. 875-878 [SVF II 234, 36-235, 17]· ἀπόσπ. 377-420 [SVF III 92, 1-102, 30]· ἀπόσπ. 443-455 [SVF III 108, 21-110, 35]· ἀπόσπ. 456-490 [SVF III 110, 36-133, 26].* Ἀλλά και ἀπό το ἴδιο το ἔργο του Μελετίου αποδεικνύεται ἐσφαλμένη η ἀποψη ὅτι η ψυχή είναι γενικά ἀπαθῆς· βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 49, 14-17 Cr.]: *Ἔστι δὲ αἰσθητήρια μὲν πέντε, αἰσθησις δὲ μία ἢ ψυχική, ἢ γνωρίζουσα διὰ τῶν αἰσθητηρίων τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα πάθη· ὅταν γὰρ λευκὸν ἴδωμεν, ἐγγίνεται τι πάθος τῇ ψυχῇ ἐκ τῆς λήψεως αὐτοῦ διὰ τῆς αἰσθήσεως, και αὐτόθι [σ. 152, 29 κ.ε. Cr.]: λέγεται δὲ ἡ ψυχή πολλοῖς τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἐγκατέχεσθαι, κτλ.* Ἐστερα ἀπό τα παραπάνω η υιοθέτηση των λέξεων *πάθους σωματικοῦ* στο κείμενο τοῦ Μελετίου κρίνεται ἀπαραίτητη. Βλ. και το αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.*

στίχ. 55: *καὶ ἡ ἐν ὄν* (Μελέτ.)] Το *ἡ ἐξ ἐνδοθεν* που υιοθετοῦν οι εκδότες του Μελετίου (βλ. κριτ. υπόμν. στον στίχο) είναι ἀκατανόητο, κυρίως ἀν ἐξεταστεί σε σχέση με το ἐπόμενο *ἢ ἐκτός*· σύμφωνα με το κείμενο του Μελετίου, ὅπως είναι ἐκδεδομένο, δημιουργεῖται ταυτολογία και ἀντίφαση με τα ὅσα λέγονται ἀμέσως παρακάτω, στους στίχους 55-63). Ἐτσι, το *ἡ ἐξ ἐνδοθεν* πρέπει να ἀντικατασταθεῖ με το *ἡ ἐνδόν* που παραδίδεται τόσο ἀπό τον κώδικα C

όσο και στο αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.* Αλλά, η προτίμηση της γραφής *ἡ ἔνδον* στο κείμενο επιβάλλεται επιπλέον και από την επισήμανση της παρακάτω αντιστοιχίας:

α) στίχ. 55:	<i>ἡ ἔνδον (ἡ ἐξ ἔνδοθεν edd.)</i>	<i>ἡ ἔκτος</i>
β) στίχ. 57-61:	<i>καὶ ἔκτος μὲν</i>	<i>ἐντὸς δέ.</i>

στίχ. 58-60: *θυμουμένων [...]* ἐπὶ τῶν (Ανών.)] Η παράλειψη του χωρίου αυτού από το *Π. σφυγμ.* οφείλεται σε «άλμα» από το όμοιο στο όμοιο.

στίχ. 67-68: *Ἔστι δέ [...]* κωνοειδές (Μελέτ.)] Για το κωνοειδές σχήμα της καρδιάς βλ. Θεόφιλο, *Π. σφυγμ.* [Ermerins, *An. med. gr.*, σ. 5, 20-22]: *Τῆς καρδίας οὖν σώματος οὔσης κοίλου καὶ μακροῦ καὶ περιφεροῦς, καὶ ἀπὸ κύκλου ἀρχομένης καὶ εἰς κέντρον ληγούσης, κωνοειδῆς τῷ σχήματι γίνεται* [Ρούφο], *Π. ἀνατ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ.* 32 [σ. 177, 1-4 Daremberg-Ruelle]: *ἡ καρδία, κειμένη ἐν τῷ θώρακι [...]* καὶ ἀπὸ πλατείας βάσεως εἰς κορυφὴν συννεύουσα κωνοειδῶς· ἀκόμη, βλ. Γαληνό, *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 7, 3 [II 595, 10-18 K.]· στον ίδιο, *Π. χρ. μορ.* 6, 7 [III 433, 6-12 K.] και 6, 16 [III 488, 1-5 K.]· [Γαληνό], *Ὅροι ἱατρ.* 49 [XIX 360, 2 και 5], και Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [CMG X 4, σ. 48, 24].

στίχ. 68-75: *πυρωδεστέρα [...]* ἀποκορυφούμενον (Μελέτ.)] Βλ. Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 63 [CMG X 4, σ. 48, 25-27].

στίχ. 70-71: *καὶ τοῦ πυρὸς ἔλαχεν ἔχειν τὸ σχῆμα* (Μελέτ.)] Η άποψη για το κωνοειδές ή πυραμοειδές σχήμα της φωτιάς είναι πυθαγόρεια· βλ. Olivieri, *MAAN* 6 (1942), 82, υποσημ. 1. Πρβ. ἀκόμη, Ιω. Τζέτζη, *Ἐξήγ. Ἰλιάδ.* [σ. 95, 24 Lolos]: *πυραμοειδές σχῆμα τὸ πῦρ* [sc. ἔχει]. Βλ. και Δ. Ι. Ιακώβ, *ΕΕΦΣΠΘ* 22 (1984) 174-175· στον ίδιο, *Ἑλληνικά* 35 (1984) 170.

στίχ. 74: *ἀεί* (Μελέτ.)] Το *ἀεί* θα μπορούσε ενδεχομένως να προστεθεί και στο αντίστοιχο χωρίο του *Π. σφυγμ.*

στίχ. 76: *κωνοειδές* (Ανών.)] Για το ουδέτερο του επιθέτου σε ενικό που λαμβάνεται ως κατηγορούμενο υποκειμένου κάθε γένους και αριθμού βλ. Kühner - Gerth, *Ausförl. Gramm. d. griech. Spr.*, II, 1, Hannover-Leipzig 31898 (ανατύπ.: Hannover 1966), σ. 58 κ.ε. (§ 360, II).

στίχ. 82: *ἐπ' ἀλλήλοις* (Ανών.)] Ανάμεσα στις εμπρόθετες εκφράσεις *ἐπ' ἀλλήλοις* (Ανών.) και *ἐπ' ἀλλήλους* (Μελέτ.) δεν υφίσταται ουσιαστική νοηματική διαφορά· βλ. Kühner - Gerth, *ό.π.*, II, 1, σ. 495 (§ 438, II και III). Βλ. ακόμη και την παρατήρηση στον στίχο 84.

στίχ. 83: *μείζων <πάντων>* (Μελέτ.)] Η προσθήκη της γενικής διαιρετικής πάντων στο κείμενο του Μελετίου είναι απαραίτητη.

στίχ. 84: *ἐπ' ἐκείνω[ν]* (Ανών.)] Για την σημασία των εμπρόθετων εκφρά-

σεων ἐπ' ἐκείνων (παρούσα έκδοση) και ἐπ' ἐκείνου (ed. pr.) βλ. Kühner - Gerth, *ό.π.*, II, 1, σ. 495 (§ 438, I και II).

στίχ. 87: γίνεταί (Ανών.)] Ο αντίστοιχος τύπος στον Μελέτιο είναι γίνεται· δεν νομίζω, όμως, ότι πρέπει να διορθωθεί. Σημειώνω, πάντως, ότι τόσο το συζητούμενο ρήμα όσο και τα σύνθετά του απαντούν στον Μελέτιο με τον τύπο γίνεσθαι (και όχι γίνεσθαι). Πρβ. και Α. Π. Βασιλειάδη, Γλωσσικές παρατηρήσεις στο ιπποκρατικό Corpus. Οι ρηματικοί τύποι γίν(εσθαι), γίν(εσθαι), γεν(έσθαι) στο *Περὶ ἀέρων υδάτων τόπων*, *ΕΕΦΣΠΘ* 17 (1978) 9-34.

στίχ. 93: ἔστιν (Μελέτ.)] Η λέξη αυτή πρέπει μάλλον να οβελιστεί. Λιγότερο πιθανό φαίνεται να γίνεται στο σημείο αυτό χρήση περιφραστικού ρήματος (ἔστιν ἔχουσα): για την χρήση αυτού του περιφραστικού ρηματικού τύπου βλ. W. J. Aerts, *Periphrastica. An investigation into the use of εἶναι and ἔχειν as auxiliaries or pseudo-auxiliaries in Greek from Homer up to the present day*, Amsterdam 1965, σ. 4-26: «1. Εἶναι + present participle». Βλ. όμως και την επόμενη παρατήρηση, στους στίχ. 94-95. Πρβ., στο κριτ. υπόμν. στον στίχο, την γραφή του κώδικα P.

στίχ. 94-95: τὴν δὲ βάσιν (Μελέτ.)] Το δὲ πρέπει μάλλον να οβελιστεί (απουσιάζει, όπως και το ἔστιν, από το *Π. σφυγμ.*): εκτός κι αν δεχτούμε την ακόλουθη συντακτική δομή:

ἡ τοίνυν (= ἡ μέν;) καρδιά	ἔστιν ἔχουσα (= ἔχει;)
τὴν δὲ βάσιν	οὐκ ἔχει·

μτφρ.: «η καρδιά έχει βέβαια σχήμα κωνοειδές, την βάση της όμως δεν την έχει στο κάτω μέρος». Αν, όμως, οβελίσουμε το ἔστιν και το δὲ, θα μεταφράσουμε: «η καρδιά, αν και έχει σχήμα κωνοειδές, την βάση της δεν την έχει στο κάτω μέρος». Το νόημά δηλαδή βασικά παραμένει το ίδιο, τίθεται όμως θέμα σύνταξης και ύφους. Επισημαίνω, τέλος, την περίεργη θέση του τοίνυν.

στίχ. 95: ἤμελλε (Ανών.)] Το ρήμα στον Μελέτιο απαντά με την αύξηση ε-.

στίχ. 98: ἄνω π ρ ὀ ς τὸν ἐγκέφαλον (Ανών.)] Το παρά του κώδικα P^x διορθώθηκε σε πρὸς ὄχι μόνον επειδή η γραφή αυτή παραδίδεται και από τους κώδικες A και C του Μελετίου και προτιμάται από τους εκδότες του, αλλά και επειδή, σύμφωνα με τις αρχαίες μαρτυρίες οι ατμοὶ δεν στέλνονται από την καρδιά «κοντά στον εγκέφαλο», αλλά στον ίδιο τον εγκέφαλο για να τον θερμάνουν· βλ. Αλέξ. Αφροδισιέα, *Ἱατρ. ἀπορ. και φυσ. προβλ.* 2, 67 [Ideler, *Ph. et med.*, I 75, 22-29]: ἐν γὰρ τῷ ἥπατι τοῦ αἵματος πεττομένου [...] γεννᾶται πνεῦμα ἀτμοειδές· τοῦτο [...] ἀνιὸν μετὰ τοῦ αἵματος π ρ ὀ ς <τὴν> (addidi) καρδίαν [...] γίνεται ἀεροειδές· και πάλιν ἀναπεμπόμενον διὰ τῶν καρωτίδων ἀρτηριῶν π ρ ὀ ς

τὴν βάσιν τοῦ ἐγκεφάλου· αὐτόθι, 1, 144 [Ideler, *Ph. et med.*, I 48, 36-37]: τοῦτο τοῖνον [sc. τὸ πνεῦμα] ὡς λεπτομερὲς ἀνιὼν π ρ ὀ ς τὸν ἐγκέφαλον. Πρβ. ἀκόμη, Γαληνό, *Π. χρ. μορ.* 8, 3 [III 622, 4-7K.]: Πῶς δὲ ὁ μὲν ἐγκέφαλος ἐμψύχειν ἱκανὸς ἐστὶν τὴν καρδίαν, ἢ καρδία δ' οὐ πολὺ μᾶλλον ἐκθερμαίνειν τὸν ἐγκέφαλον ὑπερκείμενον, εἴ γε δὴ παντὶ θερμῷ π ρ ὀ ς τὸ μετέωρον ἢ ὀρμή;

στίχ. 99-101: τὴν φ υ σ ι κ ἦ ν κρᾶσιν αὐτοῦ ψυχροτέραν ἐξ ἀρχῆς γεγυῖαν (Μελέτ.)] Τόσο ο Cramer ὅσο και ο Migne προτιμούν την γραφή ψυχικήν των κωδίκων A, P (προφανώς συνδέοντας τον εγκέφαλο με την ἔδρα της ψυχῆς), ενώ οι κώδικες B και C του Μελετιίου (αλλά και ο κώδικας P^r του Π. σφυγμ.) παραδίδουν φυσικήν. Η επιλογή, ὁμως, της ορθῆς γραφῆς πρέπει να γίνει με βάση τα συμφραζόμενα του χωρίου και τα σχετικά κείμενα της αρχαίας ιατρικής γραμματείας. Κατ' ἀρχὴν πρέπει να τονιστεῖ ὅτι στο εξεταζόμενο χωρίο ο ἐγκέφαλος δεν μνημονεύεται ὡς ἔδρα της ψυχῆς (ἢ του λογιστικοῦ της ψυχῆς ἢ του ψυχικοῦ πνεύματος), ἀλλά ὡς ὄργανο του ἀνθρώπινου σώματος, του ὁποίου η ψυχρότης συγκρίνεται με την θερμότητα της καρδιάς. Η ψυχρότης, ὁμως, και η ξηρότης ενός ὁργάνου δεν ἔχουν σχέση με την ψυχὴν, ἀλλά με την κρᾶσιν των τεσσάρων στοιχείων της φύσεως. Ο εγκέφαλος, ὅπως και τα ἄλλα ὄργανα του ἀνθρώπινου σώματος, εἶναι ἀποτέλεσμα της κρᾶσεως αὐτῶν των τεσσάρων στοιχείων, δηλαδή της γῆς, του πυρός, του ὕδατος και του ἀέρος, ἢ, με ἄλλα λόγια, των ἀντιστοιχῶν τεσσάρων ποιότητων, δηλαδή του ξηροῦ, του θερμοῦ, του ὑγροῦ και του ψυχροῦ. Η ἀναλογία της κρᾶσεως των ποιότητων αὐτῶν καθορίζει την φύσιν του κάθε μέρους του σώματος· βλ. Γαληνό, *Π. κρᾶσ.* 3, 4 [I 675, 4-6 K. = σ. 104, 1-3 Helmreich]: φ ὀ σ ι ν δ' ὅταν εἴπω, τὴν ὄλην οὐσίαν τε καὶ κ ρ ᾶ σ ι ν λέγω, τὴν ἐκ τῶν πρώτων στοιχείων, θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ· στον ἴδιο, *Π. χρ. ἀναπν.* 5 [IV 507, 16-17 K. = σ. 128 F.-W.]. Εἶναι σαφές ὅτι οι τέσσερις ποιότητες δεν συμμετέχουν στην κρᾶση με ἰση μοῖρα· βλ. Γαληνό, *Π. κρᾶσ.* 1, 1 [I 509, 1-5 K. = σ. 1, 1-4 Helmreich]: Ὅτι μὲν οὖν ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ τὰ τῶν ζώων σώματα κέκρται, καὶ ὡς ο ὐ κ ἴ σ η πάντων ἐστὶν ἐν τῇ κρᾶσει μ ο ἶ ρ α, παλαιοῖς ἀνδράσιν ἱκανῶς ἀποδέδεικται, φιλοσόφων τε καὶ ἱατρῶν τοῖς ἀρίστοις. Ἀν κάποιο μέρος του σώματος θα εἶναι ψυχρό ἢ θερμό (κτλ.) ἢ, σε σύγκριση με κάποιο ἄλλο, ψυχρότερο ἢ θερμότερο (κτλ.), αὐτὸ εξαρτάται ἀπὸ το ποια ποιότης πλεονάζει στην κατασκευὴ του την στιγμή που συντίθεται (ἐξ ἀρχῆς)· βλ. Γαληνό, *Π. κρᾶσ.* 1, 1 [I 510, 10-14 K. = σ. 1, 18-2, 3 Helmreich]: ἀλλ' ἀπὸ τοῦ πλεονεκτοῦντος ἐν τῇ κρᾶσει γίνεσθαι τὰς π ρ ο σ η γ ο ρ ῖ α ς, ὑγρὸν μὲν καλοῦντων ἡμῶν, ἐν ᾧ πλείων ὑγρότητός ἐστι μοῖρα, ξηρὸν δ', ἐν ᾧ ξηρότητός· οὕτω δὲ καὶ θερμὸν μὲν, ἐν ᾧ τὸ θερμὸν τοῦ ψυχροῦ πλεονεκτεῖ, ψυχρὸν δ', ἐν ᾧ τὸ ψυχρὸν τοῦ θερμοῦ, και στον ἴδιο, *Π. τῶν καθ' Ἴπποκρ. στοιχ.* 1, 8 [I 476, 8-14 K.]. Ἀπὸ τα παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ο ἐγκέφαλος εἶναι ψυχρός, και μάλιστα ψυχρότερος ἀπὸ την καρδιά και ἀπὸ ἄλλα ὄργανα του σώματος, ὄχι ἐπειδὴ σχετίζεται με την ψυχὴν, ἀλλά ἐπειδὴ κατὰ την

κρᾶσιν των τεσσάρων ποιοτήτων για την κατασκευή του υπερτερούσε ποσοτικά το *ψυχρόν*: η *κρᾶσις*, όμως, αυτή είναι λειτουργία *φυσική*. Αλλά, εκτός από τους παραπάνω συλλογισμούς, αξίζει να προσεχθούν και τα εξής χωρία: Γαλην. *Ἵπομν. εἰς Ἵπποκρ. Ἀφορισμ. 5, 18 [XVII/B 803, 9-14 K.]*: *Τὸ ψυχρὸν πολέμιον [...] ἐγκεφάλῳ [...]*. *Ὅσα φύσει ψυχρότερα μόρια [...] θᾶττόν τε καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῆς ἀμέτρου χρήσεως τοῦ ψυχροῦ βλάπτεται τοῖς δ' αὐτοῖς τούτοις εἰκότως οἰκειότερόν ἐστι τὸ θερμόν*. Αλέξ. Αφροδισιέα, *Ἱατρ. ἀπορ. καὶ φυσ. προβλ. 2, 67 [Ideler, Ph. et med., I 75, 29-30]*: *κατ' ἰδιότητά τινα φυσικὴν ὑπὸ τῆς τοῦ ἐγκεφάλου ψυχρότητος*. Ἰω. Τζέτζη, *Ἐξήγ. Ἰλιάδ. [σ. 58, 4 Lolos]*: *τῇ δὲ φυσικῇ τοῦ ἐγκεφάλου ψυχρότητι*. Πρβ. ἀκόμη, Αριστοτ. *Π. τὰ ζ. ἰστ. 1, 16 [495a]*: *Ἄναιμος δ' ὁ ἐγκεφαλὸς ἅπασι, καὶ οὐδεμίαν ἔχων ἐν αὐτῷ φλέβα, καὶ θιγγανόμενος κατὰ φύσιν ψυχρός*. Ὑστερα ἀπὸ τα παραπάνω η ἀντικατάσταση της γραφῆς *ψυχικὴν* που προτιμοῦν οἱ εκδότες του Μελετίου με το *φυσικὴν* των κωδίκων B, C και P^x πρέπει να θεωρηθεῖ επιβεβλημένη. Τέλος, πρβ. Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ. 1 [σ. 55, 29 Cr.]*, ὅπου γίνεται λόγος για την *φυσικὴν ὑγρότητα* του εγκεφάλου. Γαληνό, *Π. κρᾶσ. 2, 6 [I 634, 11-635, 1 K. = σ. 78, 24-79, 5 Helmreich]*, ὅπου γίνεται λόγος για την *ψυχρότητα* και την *ὑγρότητα* του εγκεφάλου. Τέλος, πρβ. Γαληνό, *Ἵπόμν. εἰς Ἵπποκρ. Ἐπιδημ. Στ' 5, 26 [XVII/B 289, 17-290, 1 K. = CMG V 10, 2, 2, σ. 306, 9-11]*, ὅπου γίνεται λόγος για *φυσικὴν δυσκρασίαν* του σώματος, και Ἀνώνυμο, *Π. τροφ. δυν. [Delatte, Anecdota Athen., II 470, 12]*: *τὸ ὕδωρ φυλάσσει τὴν φυσικὴν ὑγρότητα τοῦ σώματος*.

στίχ. 101: *ἢ μὲν* (Μελέτ.)] Η σύνταξη επιβάλλει την αντιστροφή της παραδεδομένης σειράς (*μὲν ἢ*) των λέξεων, ὥστε στο χωρίο αυτό να αποκατασταθεῖ η ἀντιστοιχία των ἀντιθετικῶν συνδέσμων *μὲν* και *δέ*, δηλαδή: *νῦν δὲ κεῖται ἢ μὲν βάσις / ἢ δὲ κορυφή*.

στίχ. 105: *τὸ περιστέρνιον* (Μελέτ.)] Για την μεταγενέστερη αυτήν λέξη βλ. *TGL*, στο λήμμα *περίστερνος* (*περιστέρνιος, περιστέρνιον*). Στο *Π. σφυγμ.* αυτή η περιοχή του θώρακα προσδιορίζεται περιφραστικά: *τὰ περὶ τὸ στέρνον*. Και το πρόβλημα αυτής της διαφορετικῆς γραφῆς πρέπει να ἀνήκει σ' εκείνα που θα μπορούσαν να λυθῶν μόνον ὕστερα ἀπὸ την μελέτη ὅλης της χειρόγραφης παράδοσης του Μελετίου. Πάντως, δεν πρέπει να αποκλειστεί και το ἐνδεχόμενο ο συντάκτης του *Π. σφυγμ.* συνειδητὰ να παρενέβαινε σε μερικά σημεῖα του κειμένου, ἀλλάζοντας γραφές του προτύπου του. Για παρόμοιες παραλλαγές ἐμπρόθετης ἐκφρασης και του ἀντίστοιχου επιθέτου βλ. Δ. Ι. Ἰακώβ, *ΕΕΦΣΠΘ* 22 (1984) 146-147, και Α. Δ. Μαυρουδή, *Ἑλληνικά* 40 (1989) 390-392.

στίχ. 112: *πάντως* (Ἀνών.)] Η ἀντίστοιχη λέξη στο κείμενο του Μελετίου είναι *τοῦτο*. Και με τις δύο αυτές λέξεις τα χωρία τόσο του Μελετίου ὡς και του Ἀνώνυμου δεν παρουσιάζουν νοηματικὸ ἢ ἄλλο πρόβλημα. Ἴσως, ὁμως, η

αντιστοιχία των λέξεων στους δύο υποθετικούς λόγους να είναι σωστότερη και το νόημα του χωρίου να είναι κυριολεκτικότερο με την γραφή πάντως στην θέση του τούτο, δηλαδή:

ὥστε, εἴ τι μὲν λάσιον, π ἄ ν τ ω ς καὶ δασύ,
εἴ τι δὲ δασύ, ο ὄ π ἄ ν τ ω ς καὶ λάσιον.

στίχ. 114-133: *Τὸ δὲ ὄνομα [...] καὶ ὑπομονῇ εἶναι* (Μελέτ.)] Κατά τον L. Scheele, *De Sorano Ephesio medico etymologo*, Argentorati 1884, σ. 54-55 [= *Dissertationes philologicae Argentoratenses selectae*, τ. 8, αρ. διατρ. 3, Argentorati 1885, σ. 230-231], πηγή του Μελετίου στο προκείμενο χωρίο είναι το έργο *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* του γιατρού Σωρανού του Εφέσιου (1ος/2ος αι. μ.Χ.). Για την ετυμολογία της καρδιάς βλ. Ορίωνα, *Ἑτυμολ.*, στο λήμμα *καρδία* [στ. 179, 1 Sturz]: *καρδία: διὰ τὸ κραδαίνεσθαι, ἤγουν σείεσθαι [...]*; *EM*, στο λήμμα *καρδία* [στ. 491, 56-492, 1 Gaisford]: *καρδία: παρὰ τὸ κράτος [...]* ἢ *παρὰ τὸ κραδαίνω, τὸ σείω· ἀεικίνητος γὰρ ἡ καρδία· καὶ γίνεται κραδία [...]*, και Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 64 [CMG X 4, σ. 48, 27-29].

στίχ. 114-115: *Τὸ δὲ ὄνομα <τῆς καρδίας> ἐτυμολογεῖται* (Μελέτ.)] Αν και κανείς από τους δύο εκδότες του Μελετίου δεν συζητά την αναγκαιότητα της ύπαρξης της λέξης *καρδία* στο υπό εξέταση χωρίο, η επανάληψή της στο σημείο αυτό είναι μάλλον επιβεβλημένη για τους εξής λόγους: α) Από την προηγούμενη μνεία της (στίχ. 92) μεσολάβησαν τα σχετικά με το στέρνο και την διευκρίνιση της νοηματικής διαφοράς των λέξεων *λάσιον* και *δασύ*. Στον στίχο 114 ο λόγος αφορά πάλι την *καρδίαν* η απουσία, όμως, της λέξης στο σημείο αυτό είναι αισθητή. β) Η λέξη *καρδία* υπάρχει στο κάπως παραλλαγμένο κείμενο που παραδίδει στο χωρίο αυτό ο κώδικας P που χρησιμοποιεί ο Migne (βλ. κριτ. υπόμν. στον στίχο). γ) Η προστιθέμενη λέξη παραδίδεται στο κείμενο του Λέοντα, ο οποίος παραθέτει το χωρίο· βλ. *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 64 [CMG X 4, σ. 48, 27-29]: *Ἡ κ α ρ δ ί α καὶ κραδία παρὰ τὸ κραδαίνω, τὸ <σ>είω· ἀεικίνητος γὰρ ἐστὶν ἡ καρδία*. Τέλος, για την προσθήκη συνηγορούν και οι εξής ανάλογες περιπτώσεις από το ίδιο το έργο του Μελετίου· βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* 27 [σ. 119, 8-9 Cr.]: *ἡ οὖν μ α σ χ ἄ λ η ἐτυμολογεῖται παρὰ τὸ λίαν κατέχειν*, και 30 [σ. 129, 4 Cr.]: *Τὸ δὲ γ ὄ ν υ ἐκ τοῦ κονεῖν καὶ ἐνεργεῖν ἐτυμολογήθη*.

στίχ. 117: *ἐστὶν* (Ανών.)] Το *ἐστὶν* δεν είναι ἀπαραίτητο να προστεθεῖ στο αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι στην θέση αυτήν παραδίδεται όχι μόνον από τους κώδικες B και P του Μελετίου, αλλά και από την σύνοψη του Μελετίου από τον Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 64 [CMG X 4, σ. 48, 28-29]: *ἀεικίνητος γὰρ ἐ σ τ ι ν ἡ καρδία*.

στίχ. 120: *᾽Οδυσσεώς* (Ανών.)] Η γενική πτώση του ονόματος *᾽Οδυσσεύς* που υπάρχει στην έκδοση του Olivieri δεν είναι σαφές αν προέρχεται από

διόρθωση ή αποτελεί παρανόηση (αφού τίποτε σχετικό δεν σημειώνεται στο κριτικό υπόμνημα). Σχετικά με την υιοθέτηση της ορθής πτώσης στο κείμενο πρέπει να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις: α) Αν εξετάσουμε την ορθότητα της πτώσης του ονόματος *Ὀδυσσεὺς* σε σχέση με το κείμενο του Μελετίου που προηγείται της παραθέσεως των στίχων καθώς και σε σχέση με τον πρώτο ομηρικό στίχο (ε 389) που παρατίθεται στο κείμενο, τότε πρέπει να προτιμηθεί η γενική· β) Εξετάζοντας, όμως, το πρόβλημα της πτώσης του ονόματος αυτού σε σχέση με το δεύτερο ομηρικό παράθεμα (ε 190-191), όπου φέρεται να μιλά ο ίδιος ο Οδυσσεύς, η πτώση που ταιριάζει είναι η ονομαστική (φυσικά, στην περίπτωση αυτήν μετά το *Ὀδυσσεὺς* θα εννοήσουμε το *φησί*). Παρά το γεγονός ότι η παράδοση της ονομαστικής πτώσης είναι ομόφωνη (βλ. κριτ. υπόμν. στον στίχο), πρέπει προφανώς να δεχτούμε την γραφή του Olivieri με το σκεπτικό ότι ο συγγραφέας προσάρμοσε την πτώση του ονόματος του Οδυσσεύα με τον πρώτο από τους τέσσερις ομηρικούς στίχους που παραθέτει (και φυσικά δεν μπορούσε να επαναλαμβάνει το όνομα σε κάθε στίχο εναλλάσσοντας τις πτώσεις). Με το ίδιο ακριβώς σκεπτικό γίνεται η διόρθωση και στο αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου.

στίχ. 121: *προτιόσσει* (Μελέτ.)] Η γραφή *ποτι ὄσσειται* (codd. et edd.) του στίχου ε 389 δημιουργεί μετρικό πρόβλημα στον τελευταίο πόδα του εξαμέτρου, όπου πλεονάζει μία βραχεία συλλαβή (γεγονός που δεν επισημάνθηκε από τον Cramer και τον Migne· εκτός κι αν δεχτούμε ότι πρόκειται για *scriptio plena*). Αντίθετα, σωστότερη είναι η γραφή *προτιόσσει* στον ίδιο στίχο που παραδίδεται στο *Π. σφυγμ.* Εξάλλου, αυτή είναι η γραφή που υιοθετείται από όλους τους σύγχρονους εκδότες του Ομήρου.

στίχ. 127: *πείθει τ ο ὕ φέρειν* (Ανών.)] Το έναρθρο απαρέμφοτο *τοῦ φέρειν* (αντικείμενο του *πείθει*) στο κείμενο του Μελετίου φέρεται χωρίς το άρθρο. Και οι δύο συντάξεις είναι σωστές. Επισημαίνω, επίσης, ότι στο αντίστοιχο κείμενο του Μελετίου, το κόμμα με το οποίο ο Cramer στίζει μετά το *πείθει* πρέπει είτε να εξαλειφθεί είτε να τεθεί μετά το *φέρειν*.

στίχ. 127: *ὡς τό* (Ανών.)] Πρόκειται για συνήθη τακτική παραθέσεως χωρίων ως παραδείγματα· ενδεικτικά βλ. Ιω. Τζέτζη, *Ἐξήγ. Ἰλιάδ.* [σ. 26, 6-8 Hermann]: *ἢ και ἀλληγάλλως μεταστρέψαντα ποίησιν, ὡς τ ὁ, «σηκάζειν πυρούς [...]»· αὐτόθι [σ. 26, 23-24 H.]: και κατὰ μετάφρασιν, ὡς τ ὁ, «οὐδ' ἦν Ἰφίκλοιο [...]»· αὐτόθι [σ. 60, 19-21 H.]: κειμένη δὲ ἡ συνίησις ἐν ἀρχῇ στίχου, ὡς τ ὁ, «χρυσέω ἀνά σκήπτρω [...]», κ.ά.*

στίχ. 128: *τέτλαθι <δη> κραδίη* (Μελέτ.)] Τόσο ο Cramer όσο και ο Migne δεν σημειώνουν ότι στον στίχο, όπως τον εκδίδουν, υπάρχει μετρικό πρόβλημα (λείπει μία μακρά συλλαβή). Αλλά και ο Olivieri εκδίδει τον στίχο ελλιπή κατά την συλλαβή αυτήν.

στίχ. 134-139: 'Εξ αὐτῆς [...] ἐγκατασπείρεται (Μελέτ.)] Πρβ. Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 24 [σ. 85, 4-6 Μογ.]: τὸ γὰρ ζωτικὸν πνεῦμα παρ' αὐτῆς [sc. τῆς καρδίας] διὰ τῶν ἀρτηριῶν εἰς πᾶν τὸ σῶμα κατασπείρεται ἀκόμη, στον ἴδιο, *ὁ.π.* 24 [σ. 85, 10-15 Μογ.] και Γρηγ. Νύσσης, *Π. κατασκ. ἀνθρ.* 30 [PG 44, 1858, 249b-c].

στίχ. 140: τ ο ὕ ἐν ἡμῖν θ ε ρ μ ο ὕ (Ανών.)] Η διόρθωση αυτή πιστεύω ότι επιβάλλεται και από την σειρά των λέξεων στα ευρύτερα συμφραζόμενα αλλά και ειδικότερα από την εξάρτηση από την λέξη πρόνοιαν.

στίχ. 142: κατ' ἐξαιρετον (Ανών.)] Για την γραφή κατεξαιρετον του κώδικα P^x, την οποία υιοθετεί ο Olivieri, βλ. TGL, όπου για το λήμμα αυτό, σημειώνεται: «Κατεξαιρετον scriptura vitiosa pro κατ' ἐξαιρετον». Για τις σημασίες της έκφρασης κατ' ἐξαιρετον βλ. LSJ⁹, στο λήμμα ἐξαιρετος. Βλ. και το επόμενο σχόλιο.

στίχ. 142: τοῖς ἐξαιρέτοις (Μελέτ.)] Οι εκδότες προτιμούν την γραφή τοῖς ἐξαιρέτοις του κώδικα A, αντί της εμπρόθετης έκφρασης κατ' ἐξαιρετον των κωδίκων B, C και P. Στο νόημα του χωρίου δεν επέρχεται ουσιαστική διαφοροποίηση με την πρόκριση της μίας ή της άλλης γραφής. Με την αποδοχή της γραφής που υπάρχει στην έκδοση πρέπει να μεταφράσουμε: «...το χάρισε στα δύο εἰδῖκά ὄργανα, στην καρδιά και στο ἥπαρ...». Για την σημασία αυτήν του επιθέτου ἐξαιρέτος βλ. LSJ⁹, στο λήμμα. Ακόμη, βλ. Γαληνό, *Π. χρ. ἀναπν.* 5 [IV 506, 8-9 K. = σ. 126 F.-W.]: ἐγκεφάλῳ δὲ καὶ καρδίᾳ δύο ἐξ αἰρετα πρόσκειται τῆς ἀναπνοῆς ὄργανα, όπου οι εκδότες μεταφράζουν: «but for the brain and the heart two special organs of breathing are provided». Υιοθετώντας την γραφή κατ' ἐξαιρετον πρέπει να μεταφράσουμε: «...το χάρισε σε δύο εἰδικῶς ὄργανα, ...» (βλ. και την μετάφραση του Olivieri, όπου το κατ' ἐξαιρετον (κατεξαιρετον) αποδίδεται με το «elettto»). Όσον αφορά την γραφή τοῖς ἐξαιρέτοις θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει ότι η σημασία «ειδικός, ξεχωριστός, επιλεγμένος» θα ήταν σαφέστερη στο προκείμενο χωρίο, αν ἔλειπε το ἄρθρο τοῖς, δηλαδή, αν το κείμενο ήταν ως εξής: ...δυσὶ μορίοις ἐξαιρέτοις, καρδίᾳ ... (: «...σε δύο ειδικά ὄργανα...»), οπότε δεν θα χρειαζόταν να προστεθεί τίποτε για να γίνει σαφές το νόημα του χωρίου. Σχετικά, τώρα, με την γραφή κατ' ἐξαιρετον πρέπει να παρατηρηθεί ότι δίνει πιο αβίαστο νόημα, αποτελεί lectio difficilior και, επιπλέον παραδίδεται στους τρεις από τους τέσσερις κώδικες που χρησιμοποιούνται για την έκδοση του Μελετίου. Πιθανότατα, η μελέτη του συνόλου της χειρόγραφης παράδοσης του έργου του γιατρού αυτού να έχει ως συνέπεια την αποδοχή της παραπάνω γραφής στο κείμενο. Σημειώνεται, τέλος, ότι η ίδια γραφή παραδίδεται και στο *Π. σφυγμ.*

στίχ. 146: ἐπαπολαύει (Ανών.)] Η γραφή ἐπαπολαμβάνει της έκδοσης του

Ολιβιερί αποτελεί παρανάγνωση· επιπλέον, το ρήμα *επαπολαμβάνω* είναι αμάρτυρο, και μάλιστα με την σημασία που απαιτεί το χωρίο. Αντίθετα, η γραφή *επαπολαύει* παραδίδεται και στο αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου· για την χρήση του ρήματος *ἀπολαύω* στον Μελέτιο βλ. *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 35, 26-27 Cr.]: *καὶ ἐξ ἐκείνου παραπολαύει θερμότητος· ὁ.π.* [σ. 40, 3-4 Cr.]: *εἰ δὲ εἴη λεπτομερές, ἀνεμποδίστως καὶ τὸ σῶμα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν ἀπολαύει· ὁ.π.* 10 [σ. 84, 20-22 Cr.]: *παρὰ γὰρ τὸ λαβεῖν ἢ λαύσειν, ὃ ἐστι τὸ ἀπολάβειν* [ed.: -λαβεῖν B], *ἀμφοτέρα παράγεται· διὰ γὰρ λαιμοῦ καὶ λάρυγγος τὴν ἀπόλασιν ἔσχομεν τῶν τροφῶν.*

στίχ. 149: *τὴν χορηγίαν ταύτην* (Ανών.)] Για την σύνταξη του *μεταλαμβάνω* με αιτιατική βλ. *LSJ*⁹, στο λήμμα.

στίχ. 151-159: *Ἀναμέμκται [...]* *καὶ διὰ τῶν ἀδήλων πόρων* (Μελέτ.)] Πρβ. Νεμέσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 24 [σ. 85, 15-21 Mor.]: *Διαστελλεται δὲ σφοδρῶς καὶ συστέλλεται ἢ ἀρτηρία καθ' ἀρμόνιαν τινὰ καὶ λόγον τὴν ἀρχὴν ἔχουσα τῆς κινήσεως ἐκ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ διαστελλομένη μὲν ἐκ τῶν παρακειμένων φλεβῶν ἔλκει τῇ βίᾳ τὸ λεπτὸν αἷμα, ὅπερ ἀναθυμῶμενον τροφή γίνεται τῷ ζωτικῷ πνεύματι· συστέλλομένη δὲ τὸ αἰθαλῶδες τὸ ἐν αὐτῇ κενοῖ διὰ παντὸς τοῦ σώματος καὶ τῶν ἀδήλων πόρων, ὡς διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ρινὸς ἢ καρδία τὸ λιγνυῶδες ἐν ταῖς ἐκπνοαῖς ἀνωθεῖται.* Βλ. ἀκόμη, Γαληνό, *Π. χρ. μορ.* 7, 9 [III 545, 3-13 K.]. Πρβ. και στίχ. 29-39.

στίχ. 152: *διὰ πολλῶν ὀπῶν* (Μελέτ.)] Για τὰς ὀπὰς ἢ πόρους των αρτηριῶν βλ. Γαληνό, *Π. χρ. σφυγμ.* 4-5 [V 164, 11-165, 2 K. = σ. 210 F.-W.]: *οὕτω καὶ αἱ ἀρτηρίαὶ διαστελλόμεναι μὲν ἔλκουσι πανταχόθεν, συστέλλόμεναι δ' ἐκθλίβουσι πανταχόσε [...]* *πάμπολλοι π ὄ ρ ο ι τ α ἱ ς ἀ ρ τ η ρ ί α ι ς, οἱ μὲν ἐν αὐτοῖς τοῖς χιτῶσιν οἶον ὀ π α ἱ τινες, ἄλλοι δὲ δίκην στομάτων εἰς ἔντερα καὶ γαστέρα καὶ τοῦτο δὴ τὸ ἐκτὸς δέρμα περαίνονται. Ἀλλὰ καὶ συνεχεῖς ἀλλήλαις τε καὶ τῇ καρδίᾳ κατὰ μεγίστους εἰσὶ πόρους [κατὰ τὰς αὐτὰς ἀρτηρίας], μᾶλλον δὲ κατὰ τοὺς ἔνδον χιτῶνας ἅπαντας.*

στίχ. 153-154: *ἡ ἀερώδης οὐσία* (Μελέτ.)] Για την *ἀερώδη οὐσία* που εισέρχεται στο ἀνθρώπινο σῶμα διὰ των αρτηριῶν βλ. Γαληνό, *Π. χρ. σφυγμ.* 3 [V 161, 13-14 K. = σ. 206 F.-W.]: *δῆλον ὡς κάπῃ τῶν σφυγμῶν ἐροῦμεν, ἐν μὲν ταῖς διαστολαῖς ἔλκεσθαί [sc. ὑπὸ τῶν ἀρτηριῶν] τινὰ ο ὕ σ ἱ α ν ἀ ε ρ ὴ δ η, και ὁ.π.* 5 [V 165, 19-166, 3 K. = σ. 212 F.-W.]: *διὰ τῶν εἰς τὸ δέρμα περαινομένων στομάτων [...]* *μεταλαμβάνουσι δὲ [sc. αἱ ἀρτηρίαὶ] εἰς ἑαυτὰς ἐκ τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς ἀ ἔ ρ ο ς οὐκ ὀλίγην μοῖραν.* Πρβ. και Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* 10 [σ. 81, 8-9 Cr.]: *καὶ ἀρτηρία μὲν [sc. λέγεται], οἶον ἀεροτηρία, ἀπὸ τοῦ περιέχειν καὶ τηρεῖν τὸ πνεῦμα.*

στίχ. 154-156: *καὶ κατ' αὐτὴν τὴν καρδίαν, <δι' ἧς> οἰκειοῦται* μὲν τὸ

είλικρινες (Ανών.)] Για την συμπλήρωση των παραπάνω λέξεων συνηγορεί, εκτός από το αντίστοιχο χωρίο του Μελετίου, και το περιεχόμενο των στίχ. 32-35 και 134-139. Αξίζει ακόμη να προσεχθεί και η αντιστοιχία:

<δι' ἧς> οἰκει<οὔται> μὲν τὸ εἰλικρινές [sc. αἷμα],
ἐξωθεῖται δὲ τὸ αἰθαλῶδες [sc. περίττωμα.]

Για την *οἰκείωσιν* ως τυπικό στωικό όρο βλ. πρόχειρα A. A. Long, *Ἡ Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία. Στωικοί, Ἐπικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφρ. Σ. Δημόπουλου - Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Αθήνα 1987, σ. 274-275 και 294-298.

στίχ. 160-165: *ἀδήλους δὲ πόρους [...]* διεξέρχονται (Μελέτ.)] Πηγή του Μελετίου για το χωρίο αυτό είναι το εξής κείμενο του Νεμεσ. Εμέσης, *Π. φύσ. ἀνθρ.* 23 [σ. 83, 12-15 Μογ.]: *ἀδήλους δὲ πόρους φασὶ τὴν διαπνοὴν παντὸς τοῦ σώματος, καθ' ἣν ἐκ τοῦ βάθους καὶ τῆς συστολῆς τῶν ἀρτηριῶν ἀτμοὶ πλείστοι διὰ τῆς μανότητος τοῦ δέρματος διεξέρχονται.* Βλ. ακόμη, Λέοντα, *Σύν. εἰς τὴν φύσ. τῶν ἀνθρ.* 65 [CMG X 4, σ. 48, 30]. Πρβ. και Μελέτιο, *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* [σ. 13, 19-20 και σ. 44, 13 Cr.]: 23 [σ. 108, 10-12 Cr.]. Η *διαπνοή* είναι μία λειτουργία του οργανισμού γνωστή ἤδη στους συγγραφείς του ιπποκρατικού corpus: την λειτουργία αυτή την μνημονεύει, πολλές φορές, και ο Γαληνός είτε σε σχέση με τα ὄργανα διὰ των οποίων επιτελεῖται είτε αναφερόμενος στα αποτελέσματά της. Για τον ορισμό της *διαπνοῆς* βλ. [Γαληνός], *Ὅροι ἰατρ.* 109 [XIX 375, 11-15 K.]. Για την διάκριση και τον ορισμό της *ἀναπνοῆς* και της *διαπνοῆς* ενδεικτικά βλ. Γαληνός, *Π. τῶν ἐν τῷ Πλάτῳ. Τιμ. ἰατρ. εἰρημ.* 3, 17 [CMG suppl. I, σ. 22, 32-34]: *Π. τῆς τῶν συμπτ. διαφ.* 5 [VII 75, 14-16 K.], κ.ά. Για την σχέση της *καρδίας* και των *ἀρτηριῶν* με την *διαπνοήν*, πάλι ενδεικτικά, βλ. Γαληνός, *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 4, 10 [VIII 282, 1-6 K.]: *ό.π.* 6, 5 [VIII 416, 9-13 K.], κ.ά.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης του κώδικα P^x με την χειρόγραφη παράδοση του Μελετίου δεν είναι δυνατό να γίνει ακόμη, επειδή ο Cramer χρησιμοποιεί μόνον τρεις κώδικες και έναν επιπλέον ο Migne. Σημειώνεται, ωστόσο, εδώ η συγγένεια που (κατά το κριτικό υπόμνημα) παρουσιάζεται να έχει με τον κώδικα Β και, σε μερικές περιπτώσεις, με τον C. Πρέπει, ακόμη, να τονιστεί ότι με τον εντοπισμό αυτού του κειμένου του Μελετίου στον κώδικα P^x, ο οποίος ανήκει στον 13ο αιώνα, έρχεται σε επικουρία του μελλοντικού εκδότη του Μελετίου¹⁹ ένα ακόμη χειρόγραφο, από τα αρχαιό-

19. Η έκδοση του Μελετίου στο CMG έχει ανατεθεί στον R. Renehan (βλ. H. Leitner, *Bibliography to the Ancient Medical Authors*, Bern 1973, σ. 53).

τερα στα οποία παραδίδεται κείμενο αυτού του μοναχού και γιατρού²⁰.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

20. Από τα σαρανταπέντε περίπου χφφ. αυτού του έργου του Μελετίου που απαριθμεί ο Η. Α. Diels, *Die Handschriften der Antiken Ärzte* [ΑΡΑΨ, philos. - historische Klasse, 1905-1907], Teil II, Leipzig 1907, σ. 63, και Nachtrag, σ. 58-59, καθώς και από μερικά άλλα που διασώζουν αποσπάσματα (βλ. Diels, *ό.π.*, Teil II, σ. 64, και Nachtrag, σ. 59), στον 13ον αιώνα χρονολογείται μόνον ο κώδικας της Βιβλιοθήκης Βουλής Ελλ. 43 (βλ. Diels, *ό.π.*, Teil II, σ. 63), ενώ ο κώδικας Upsal. Biblioth. Acad. 30 χρονολογείται στον 13ο/14ον αιώνα (βλ. Diels, *ό.π.*, Nachtrag, σ. 58).